

KEMAL ATATÜRK
ve
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE
I

JOHANNES GLASNECK

Çeviren: ARİF GELEN

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Baskı - Yayımlayan:

Yenigün Haber Ajansı

Basım ve Yayıncılık A.Ş.

Eylül 1998

KEMAL ATATÜRK
ve
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE
I
CGAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

BİR

PADİŞAHIN BİR GENERALİ	13
Sultan Abdülhamid'e Başkaldırma	13
Jön Türklerle Çatışma	38
Alman Komutası Altında	58

ÖNSÖZ

YÜZYILIMIZIN yirminci ve otuzuncu yıllarının gazeteleri gözden geçirildiği zaman, dar ve zayıf yüzlü, çakır ve etkili gözlü bir adamın resimleri ile sık sık karşılaşılır. Güçlü bir kişiliği anlatan, çok belirgin bir yüzdür bu. İlk resimlerinde üniforma ile görülür, başında tatarların kürk şapkası, kalpak vardır. Sonraki resimlerinde yalnız sivil kıyafettedir. Çoğu zaman silindir şapka ile şık bir frak, ara sıra da en modern İngiliz kesimi hafif bir yaz elbisesi içindedir.

Her gazete okuru için bir kavramdır bu insan: Mustafa Kemal Paşa(1) ya da Kemal Atatürk (2), 1919-1923 yıllarında, Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın önderi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı. Kısa zamanda yaşamı ve yapıtı ile ilgili kitaplar da ortaya çıktı. Burjuva gazetecilerin ve yayımcıların onun için yazdıkları, şaşkırtıcı, merak verici ve coşkulu, tek sözcükle coşturucuydu.

Onun için çok kişi yazdı, kişiliği konusunda çok yorumlar yapıldı. Ancak burjuva basını bir noktada görüş birliğindeydi: Bu Türk generali ve devlet adamı, "tarih yapan kişilerdendi".

Onlar için bu, daha çok yalnız bir seçkin grubun, yalnız birkaç sivrilmiş "büyük kişi"nin dünya olaylarını belirlediği savı konusunda bir kanıttı. Halk yığını ise uyuşuk ve tembeldir, bu türlü insanların elinde yoğrulan bir hamurdur. Ancak onların sesi, bu yığını uykusundan uyandırır. Ama düşünen okur için, Türkleri yabancı boyunduruğundan kurtaran ve yeni bir devlet kuran bu Mustafa Kemal yalnız mıydı, sorusu ortaya çıkmıştı. Hangi koşullar onun böyle üstün bir rol oynamasını sağlamış, hangi kişisel deneyimler ona bu rolü yerine getirme olanağını vermişti?

Mustafa Kemal'in yaşamının ve yapıtının yorumlanış biçimi, yazarın siyasal görüşüne ve çoğu zaman milliyetine bile bağlıydı. Alman tekel basınının, yazarları bürolarında oturanlar, Türk Kurtuluş Savaşı'nı, yalnızca dünya savaşının bir uzantısı olarak görüyor, Mustafa Kemal'in Yunanlıları ve onlarla birlikte İtilâf Devletlerini uğrattığı yenilgiler konusunda için için gülüyorlardı. Alman gazeteleri, Birinci Dünya Savaşı'nın "Alman-Türk silah arkadaşlığından" bıktırıcaya kadar söz ediyorlardı. Mustafa Kemal'in Alman militaristleri ile anlaşmazlıkları, çoğunlukla utanç konusu olduğu için değinilmeden geçitiriliyordu. 1933'ten sonra Goebbels'in propagandacıları ayrıca, "iki büyük ulusal kahraman arasında benzerlikler", yani Hitler ile Kemal arasında benzerlikler bulup çıkarma konusunda büyük çaba gösteriyorlardı. Batılı ülkelerde bu konu değişik bir duruma getirilmiş ve getirilmekte; Hitler, Mussolini ve Lenin'in yanına Atatürk de konularak, bütün bu kişiler, "otoriter" ya da "totaliter" rejimlerin benzer temsilcileri olarak nitelenmektedir. Dünya proletaryasının önderi ve Sovyetler

Birliği'nin kurucusu Lenin'i, anti-emperyalist Türk Kurtuluş Savaşı'nın önderi Atatürk'ü, emperyalizmin en haydutça, en gerici ve en çok kana susayan biçiminin temsilcileri derekesine koymak, tarihi kabaca değiştirme anlamına gelmekle kalmaz; aynı zamanda, gerek Sovyetler Birliği'ni, gerek uluslararası işçi hareketini ve ulusal kurtuluş hareketini lekelemek, küçük düşürmek gibi kötü niyetli bir girişimi anlatır.

Coşku verici yazılar ve biyografiler de Kemal Atatürk'ü bir "bozkurt", "at üstündeki hayalet", hatta bir "ikinci Cengiz Han" yapıyordu. Bunlara göre, bu kişi, Türk soyunun gerçek temsilcisidir; Moğol-Tatar ve Osmanlı atalarının orta Asya steplerinden saldırışı gibi, Türklerin yüzyıllar süren yenilgilerinden sonra bu kez Asya'nın Avrupa'ya karşı saldırısını yürütmek için gelmiştir. Yakıp yıkıcı, anlaşılmaz bir doğa kuvveti gibi "Uygar Batı'ya" karşı başkaldırmıştır.

Avrupa ve Amerika'daki bir burjuvanın, böyle öyküleri okurken sırtından soğuk terler dökülmüş olması gerekir. Çünkü Mustafa Kemal, özel yaşamında, bu yazarlar tarafından, yaman bir acımasız kişi diye gösterilmiştir. Böyle bir bakış biçiminin temelinde "Boğaziçi'ndeki hasta adamın" yeniden ayağa kalkmasını uzun süre olanaksız sanan İngiliz sömürgecilerinin kızgınlığı ve düş kırıklığı yatıyordu. onlara, göre, Türk halkında bağımsız bir politika yürütecek güç ve yetenek yoktu. Bundan dolayı, Mustafa Kemal gibi emperyalist barış buyrultusuna karşı dikilmiş birisi, ancak bir "haydut", "çete başı" ya da "Moskova ajanı" olabilirdi.

Halifeliği, fesi ve peçeyi kaldıran adam, tutucu yazarlar için dinsiz, nerdeyse Bolşevik bir yıkıcı, liberaller için ise akıllı bir reformcu, halkının gerçek babası sayılırdı. Mustafa Kemal'e karşı anlayış, en çok Fransız burjuva biyografi yazarları arasında görülür. Burjuva cumhuriyetçiler ve demokratlar, ona, Jül Sezar döneminin Galli özgürlük savaşçısı Vercingetorix ile, kralcıların Vendemiaire ayaklanmasını bastıran genç Napolyon Bonaparte ile, hatta ünlü Paris komüncüleri ile karşılaştırdılar.

Ama böylesine coşturucu yazılar, efsaneler ve karşılaştırmalar, Kemal Atatürk olayını açıklamaktan uzaktır. Tarihsel gerçek, onun oluşum çizgisini ve bu kişiliğe tarihte birinci derecede bir rol oynama olanağını veren koşulların araştırılmasını ister. Daha onun yaşadığı zamanlarda uluslararası devrimci işçi hareketinin yayınlarında buna ilişkin temel noktalar vardı. Ayrıca Sovyet tarih bilimi de uzun süredir en yeni Türk tarihi ile yoğun biçimde uğraşmakta, bunda, Kemal Atatürk'ün, aldığı yerin üzerinde durmaktadır. Elinizde bulunan çalışma bu araştırma sonuçlarına dayandırılmıştır.

Üstelik ilk Türk devlet başkanının yaşam öyküsü, tarihsel yönü yanında, günümüzü ilgilendiren çok güncel bir yanı da içerir: Mustafa Kemal, bundan 40 yıl önce, Türkiye'yi

emperyalist sömürgeci devletlerin ve içerdeki feodal gericiliğin siyasal, ekonomik ve ideolojik vasiliğinden kurtarma girişimine geçti. Onun bu yoldaki başarıları kadar, yapamadıkları, eksikleri ve yanlışları da, günümüzde Asya ve Afrika'nın geç ulusal devletlerindeki devlet adamlarının kaynaklandıkları ve her zaman kaynaklanabilecekleri deneyimler hazinesinde toplanmıştır. Bu kitapta, Kemal Atatürk'ün biyografisinde, gerek tarihsel ve gerekse güncel öğeye hakkını verme girişiminde bulunulacaktır.

BİR

PADİŞAHIN BİR GENERALİ

SULTAN ABDÜLHAMİD'E BAŞKALDIRMA

Kemal Atatürk, 1881'de, Selanik'te doğdu. Babası gümrük memuru Ali Rıza Efendi ve annesi köylü kızı Zübeyde Hanım, oğullarına Mustafa Kemal adını verdiler. Ali Rıza, o vakitler Selanik'i de egemenliği altında bulunduran padişahın hizmetinde önemli bir varlık sahibi olamamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun başı, memurlarına az ve düzensiz aylık ödüyordu. Mustafa'nın babasının bir gün açtığı küçük kereste ticarethanesi de gelişme göstermedi ve böylece aile gösterişsiz küçük-burjuva yaşantısının ötesine geçemedi.

Annesi, Türk köylülerinin büyük çoğunluğu gibi Allah'a ve onun Peygamberi Muhammed'e, Müslümanların dinsel başı Sultan Halife'ye (3) içten ve sarsılmaz bir inanç beslediği, Kuran'ın yazdığı eski âdet ve geleneklere saygı gösterdiği ve uyduğu halde, Mustafa Kemal, sonradan, babasını, dinle ilgilenmeyen, buna karşılık Batı Avrupa'nın liberal düşüncelerine istekle sarılan, zgr düşünceli bir kişi olarak nitelemiştir. Küçük Mustafa okula gönderileceği zaman, bu yüzden anne ile babanın görüşleri birbirlerinden ayrılır. O zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda eski ile yeni arasındaki savaşımın nasıl olduğunu gösteren küçük, ama ayırıcı nitelikte bir rnek. Zübeyde, oğlunun, oğlan çocukların eski geleneğe göre Kuran

öğrendikleri bir din okuluna gitmesini istiyordu. Ali Rıza ise, çocuklara çağdaş bilimlerin ilkelerine göre ders veren Şemsi Efendi'nin özel ilkokulunu yeğ tutuyordu. Baba, usta bir manevra ile sorunu çözdü. Sözde annenin isteklerine uyuyormuş gibi, Mustafa'nın her zamanki dinsel törenle mahalle camiinin yanındaki din okuluna girmesine razı oldu. Bir süre sonra çocuğu bu okuldaki ve Şemsi Efendi'nin yanına verdi: Anne buna karşı artık direnmedi. Çünkü onun için önemli olan dinsel tören nasıl olsa yapılmıştı.

Bir süre sonra Ali Rıza öldü. Hiç bir geliri olmayan Zübeyde, Mustafa ile kızı Makbule'yi alarak, köye, erkek kardeşinin yanına taşındı. Orada iki yıl kaldılar. Çocuklar her türlü tarla işi yapıyorlar, özellikle fasulye tarlalarını bekleyerek kargaları kovuyorlardı. Ama oğlunun hiç bir eğitim görmeden büyümesi anneyi tedirgin ediyordu. Bu yüzden, onu, Selanik'e, kent okuluna yolladı. Orada teyzesinin yanında kalıyordu. Ancak Mustafa bir gün arkadaşlarından biriyle kavga ettiği için Arapça öğretmeninden kanı akıncaya kadar dayak yediğinden okula gitmekten vazgeçti.

Anne, oğlunun geleceği konusunda büyük üzüntüler içindeydi. Oğlu din adamı olmak istemiyordu. Babasının düşündüğü gibi onu ticaret okulunda okutmak için para yoktu. Ama on iki yaşındaki Mustafa seçimini yapmıştı bile: Subay olmak istiyordu. Komşunun oğlu Ahmet'i süslü askeri öğrenci üniforması ile caddede caka ile yürürken gördüğü zaman, onu kıskanmamalı mıydı? Hele Selanik'te sayısı bol olan subayları? Mustafa da böyle bir üniforma giymek istiyordu. Askeri okulun parasız olduğunu bilecek yaşta da. Türk küçük burjuvazisinin birçok genci bu yükselme olanağından yararlanıyordu. Zaten onlar için gerçekte başka olanak da yoktu. Zübeyde, oğlunun niyetini öğrenince korktu. Oğlunu, kanlı askerlik mesleğine terk etmek istemedi ve onun niyetine sert biçimde karşı çıktı. Ama başarılı olamadı. Mustafa, annesinden habersiz, babasının bir dostuna başvurdu ve bu kişi giriş sınavına alınması için ona yardımda bulundu. Mustafa sınavı kazandı ve sonra da olup-bittiyi annesine bildirdi. On iki yaşındaki bir çocuk için şaşırtıcı olan bu kararlılık ve direşme, sonraları yetişkinlik döneminde onun en belirgin karakter özellikleri olarak gelişmiştir. 1893'te Selanik Askeri Rüştüyesi'nde çoktandır özlediği üniformayı sıvazlayan taze askeri öğrenci, bununla daha sonraki tüm yaşamı için nasıl önemli bir adım attığını ölçebilecek durumdan henüz çok uzaktı. Askerlikten sonra hangi yüce amaçların geleceğini de bilebilecek yetenekte değildi. Annesi Zübeyde, Mustafa'nın asker olmak istemesinden duyduğu kuşkularda elbette haklıydı. Vaktiyle Atlantik'ten Kırım'a, Viyana kapılarından Hint Okyanusu'na kadar uzayan büyük Osmanlı İmparatorluğu, artık eski büyüklüğünün yalnızca gölgesini yansıtıyordu. Padişah, Arapların, Kürtlerin, Ermenilerin, Bulgarların, Yunanlıların, Sırpın ve Arnavutların özgürlük çabalarını ezmek için ordusunu imparatorluğun bir

köşesinden ötekine yollamak zorunda kalıyordu. Askerler, çoğunlukla Türk köylülerinden meydana geliyordu. Onların yaşam düzeyi, bir hayvaninkinden pek iyi değildi. Subaylar da düşük aylık alıyor, çok zaman bu küçük aylığı alabilmek için aylarca beklemek zorunda kalıyorlardı. Askerlik görevine çağrılan köylülerin çoğu, dağlara kaçıyorlar ya da kendilerini sakatlıyorlardı. Çünkü imparatorluğun uzak illerinde görev almak, ölüme atılmak demektir. Örneğin Yemen'e gönderilen askerlerden her zaman ancak yüzde 20'si yakınlarının yanına dönebiliyordu. Geri kalanlar, ayaklanan Bedevilerin kurşunlarına kurban gidiyor, salgın hastalıklar tarafından alıp götürülüyor, ya da yalnızca iyi beslenmemekten dolayı ölüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu son anlarını yaşıyordu. "Boğaziçi'nin hasta adamı" deyimini tamamen yerindeydi.

Vaktiyle herkesi titreten imparatorluğun, topraklarını birbirini ardından yitirmiş olmasının ve Avrupalı büyük devletlerin oyuncağı haline gelmesinin nedenleri nelerdi? Kapitalizm ve burjuva ulusal devlet çağında çokuluslu Osmanlı Devleti, Habsburg monarşisi gibi çağını doldurmuştu. Bu, iki yönden böyleydi.

Önce, bir halkın adını değil, Osmanlı hanedanının adını taşıyan bu feodal devlet, güney Slavlarının, Ermenilerin ve Arapların, hatta bizzat Türklerin burjuva ulusal gelişmesi için bir engel haline gelmişti. Çok sayıda gruplar, Osmanlı yabancı egemenliğine karşı ulusal-devrimci bir hareketi yürütüyorlardı: 1893-94'te gerek Türkiye'ye, gerekse Avusturya-Macaristan'a karşı güney Slavlarının feodal ve yabancı boyunduruktan kurtarılması için savaştan "İç Makedonya Devrimci Örgütü" meydana geldi. Suriye'de 1904'ten bu yana Arap illerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması yolunda çaba gösteren Arap Vatan Birliği vardı. Sözde henüz Türkiye'nin olan, ama 1882'den bu yana İngiliz sömürge beyleri tarafından işgal altında tutulan Mısır'da Mustafa Kamil, 1907'den sonra da Ulusal Parti, İngilizlerin kayıtsız koşulsuz çekilmelerini istiyordu. Siyasal alandaki bu merkez güçler, ekonomik olayları yansıtıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda da pamuk ve ipek işleyen manüfaktürler meydana geldi. Sonradan bunlara tütün ve halı fabrikaları eklendi. Türk olmayan burjuvazinin, özellikle Rumların ve Ermenilerin elinde, dış ve iç ticaretten gelen sermayeler toplanıyordu.

Osmanlı Devleti'nin çağını doldurmuşluğunun ikinci yanına, geri kalmış feodal toplum düzenine böylece değinmiş oluyoruz: Bununla ilgili olarak, özellikle, Anadolu'yu, imparatorluğun Türk olan çekirdek bölgesini gözden geçirmek istiyoruz. Türk zanaatçılar henüz ortaçağ loncalarının etkisinden kurtulamamışlardı. Zanaatçılar ve tüccarlar, Müslüman olmayan tüccarların rekabetiyle baş edemiyorlardı. Eski bir gelenek gereğince varlıklı Türkler çoğunlukla memurluk ve askerlik gibi meselelerle uğraşıyorlardı. Ticaret sermayesinin sanayi

alanına yatırıldığı seyrek durumlarda söz konusu olan da, Ermeni ya da Rum girişimleriydi. Ulusal bir çerçeve bunun yanında da iç pazar bulunmadığı için, sanayi üretiminin zayıf filizleri çok dar ölçüde gelişme gösterebiliyordu. Nüfusun başlıca bölümünü meydana getiren Türk köylüsü, devlet ile büyük toprak sahipleri "Ya verirsin, ya ölürsün!" biçimindeki eski kurala göre kendisini soyuyorsa, pazardan ne satın alacaktı?

Gerçi 19. yüzyıl boyunca ülkenin feodal yapısı değişmişti. Dış düşmanların baskısı altında daha çok dayanabilmek için, padişahlar, özel orduları bulunan büyük toprak sahiplerinin özerkliğini ortadan kaldırmışlardı. Ancak bu kişiler topraklarını gene de istedikleri gibi kullanabiliyor ve köylülerin ürününün bir kısmını alıyor, onları kendi hizmetlerinde çalıştırıyorlardı. Hükümet, atlı birlikleri kurmak ve savaş hizmeti yapmakla yükümlü olan timarları da kaldırmıştı. Bunun yerine yeni bir sürekli ordu kurmuş, devlet hazinesine kısa zamanda para sağlamak için de toprakları "iyi hizmet görmüş" saray memurları ile mültezimlere dağıtmıştı. Böylece 19. yüzyılda ağalar denilen yeni bir büyük toprak sahipleri sınıfı doğdu. Bunlar köylü nüfusun ancak yüzde 5'ini meydana getirmekle birlikte, tüm toprakların üçte-ikisine sahiptiler. Bir köye egemen olan ağa için köylünün sağladığı vergi ve hizmetlere, bir de devletin aldığı "aşar" ekleniyordu. Ancak devlet memurları aylarca aylık alamadıkları için -sürekli savaşlar yüzünden devlet hazinesi çoğu zaman boştu-, kendi başlarının çaresine bakıyorlardı.; Normal bir resmi görevi yerine getirirken halktan rüşvet istiyor, köylerde ve kentlerde yaşayan korumasız halkı aldatıyorlardı.

Köylülerin elinde teknik yenilikleri benimsemek ve böylece tarlalardan alınan ürünü yükseltmek için hiç bir olanak yoktu. 1928'de (!) bile Türk köylüsünün yüzde 85'i, ağaçtan yapılan sabanı kullanıyordu. Birçok köylü, talihini kentte denemek için topraklarını terk ediyor, ya da dağlara çıkarak kendilerini ezenlere ve padişahın zaptiyesine karşı savaşmak için birlikler kuruyordu. 19. yüzyılın halk edebiyatı, köylülerin bu türlü birçok acılı sınıf kavgalarını dile getirir. Bunların başında da, eylemleri türkülerde söylenen Anadolu Robin Hood'ları vardı.

Köylülerin durumu ve memurların kötü yönetimi, çağdaş bir gözlemcinin şöyleesine anlattığı durumdan ülkeyi kurtaramıyordu: "Ülke, büyük verimliliğine karşın... pek az bayındır hale getirilmiş, toprakların çoğu ormanlardan yoksun edilmiştir; haberleşme aracı, sanayi, ulaştırma vb. yoktur. Türk kentleri, insanın tasarlayabileceği en kültürsüz ve en perişan bir yaşam içindedir. Tek sözcükle, ülke her bakımdan yüzyıllarca geri kalmıştır." (4)

Böylesine geri bir toplumsal-ekonomik yapı dolayısıyla padişah ile egemen feodal sınıf, imparatorluğun hızlı çöküşünü durdurabilmek için gerekli maddi olanaklardan yoksundu. Bu yüzden Kırım Savaşı'ndan (1854-1856) bu yana, Osmanlı hükümeti, Paris ve Londra'dan borç

para alıyordu. 1876'da İstanbul hükümeti, devlet borçları 200 milyon sterline ulaştığı için devletin iflasını ilan etmek zorunda kaldığı zaman, yabancı sermayeye bütün kapılar açıldı. Kemal Atatürk'ün doğduğu 1881 yılında 20 aralık günü, Avrupa'nın parababaları, padişah hükümeti ile "Osmanlı Düyun-u Umumiyesi"nin (genel borçlar yönetiminin) kurulması konusunda anlaştılar. Bu yönetim, artık Türk maliyesini ve tüm ekonomik yaşamını denetliyordu. Fransız, İngiliz ve daha sonra da Alman sermayesi, Türk ekonomisinde gittikçe genişleyen bir etkiye sahip oldular. O vakitler, Türk hükümetinin bulunduğu yere göre verilmiş adı ile "Babiâli", yabancı şirketlere birbiri ardından imtiyazlar dağıtıyordu: demiryolları, tramvay işletmeleri, limanlar, gaz ve elektrik işletmeleri, var olan birkaç maden işletmesi ve hafif sanayi işletmeleri bunların eline geçti. Bunun yanında özerkliği daraltan "kapitülasyonlar" vardı. Büyük devletlerin yurttaşları ya da onların "korunumu" altında bulunan nüfus grupları, Türk adliyesinin dışına çıkarılmıştı. Onlar için özel, daha düşük gümrük resimleri ve vergiler uygulanıyordu. Fransa ve Rusya, istedikleri zaman Katolik ya da Rum-Ortodoks Hıristiyanların çıkarına, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmak hakkına sahipti. Makedonya, Lübnan ve Ermenistan gibi bölgelerin, büyük devletlerle uyuşma halinde saptanmış özel yönetim durumları vardı.

Büyük devletlerin Türkiye'de ekonomik yayılmasının iki toplumsal sonucu şu oldu: Artık ülkeye bol bol akıp gelen Avrupa'nın ucuz tüketim malları, bunlarla rekabet edemeyen yerli zanaatları kökten yıktı. Açlık ve salgın hastalıklarla birlikte gittikçe artan işsizlik, yavaş yavaş bütün Türk kentlerine yayıldı. Öte yandan mallarının satışını sürdüren ya da parasal işlemlerini gerçekleştiren yabancı tekellerin temsilcilerinden, Doğu Asya örneğine göre "komprador burjuvazi" dediğimiz yeni bir tabaka meydana geldi. Bunlar da çoğunlukla Rum, Ermeni ya da Yahudi kökenliydi.

Padişah, egemen feodal sınıfın temsilcisi olarak böylece ülkenin ekonomisini, etkinlik alanındaki ulusal ve toplumsal kurtuluş hareketlerini daha iyi ezebilmek için Avrupa mali burjuvazisinin aradığı sermaye yatırım alanları, hammadde kaynakları ve satış pazarları yolundaki hırsına kurban etti.

Ancak ekonomik bağımsızlığın yitirilmesi, siyasal bağımsızlığın otomatik olarak yitirilmesi sonucuna henüz götürmedi. İstanbul'un paşaları, bunu, büyük devletler arasındaki karşılıklı rekabete borçluydular. İngiltere, Hindistan'la olan bağlarını güvenceye almak için Osmanlı İmparatorluğu'nu önemli bir karakol olarak görüyordu. Bu yüzden dolaysız egemenlik alanını da Mısır ve Aden üzerindeki öteki Arap topraklarına yaymak çabasındaydı. Bununla birlikte Suriye ve Lübnan'da güçlü ekonomik, siyasal ve özellikle ideolojik etkiye sahip olan Fransa gibi öteki emperyalist devletler, soygunun önemli bir payını elde etmeden önce, "Boğaziçi'nin

hasta adamı"nın bütünlüğünü savunma rolünü oynuyordu. İstanbul'u ve Boğazları alarak Akdeniz'e çıkmak için yol elde etmek isteyen Rusya'nın çarlık hükümeti de böyle davranıyordu. Londra'nın böyle bir plana karşı güçlü ve aşılmaz görünen direnişi, padişahı İngiltere'nin kollarına itmektense, bu devlete karşı destekleme yoluna götürdü. Dünyanın bölüşülmesine zamanında yetişemeyen Alman emperyalistleri, doksanıncı yıllarda Bağdat demiryolu politikası ile ve Osmanlı ordusuna verdikleri Krupp toplarıyla Türkiye'yi yarı-sömürge durumuna getirmek isteyince, İngilizlerin ve Rusların hegemonya isteklerine karşı 300 milyon Müslümanın ve onların halifesi olan Türk padişahın koruyucusu olduklarını resmen ilan etmek zorunda kaldılar.

Böylece, Osmanlı politikası için biraz daha manevralarla ayakta durma olanağı vardı.

1876'dan başlayarak hükümet eden Abdülhamid II, bu sanatın ustası olduğunu gösterdi. Genç Mustafa Kemal de, kısa bir süre sonra bu padişahın rejimi ile çatışacaktı. Abdülhamid tarihe "kanlı sultan" olarak geçti. Kendisinden önceki padişahlar zamanında "Genç-Osmanlılar" hükümette kilit noktalarını elde etmişlerdi. Bunlar, başta eğitimde ve yönetimde olmak üzere bazı reformlar yaptılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü durdurmak için Avrupa'nın burjuva uygarlığının yeniliklerinden yararlanabileceklerine inanıyorlardı. En büyük başarıları, Sadrazam Mithat Paşa tarafından hazırlanan ve 1876'da ilan edilen anayasa idi. Ama Abdülhamid, ilk olarak seçilen Osmanlı parlamentosunu dağıtmak ve anayasayı yürürlükten kaldırmak için, tam o sıralarda çıkan Türk-Rus savaşından yararlandı. "Genç-Osmanlıları" ülkeden kovdu, zindanlara attı, ya da Arap çöllerine sürgün etti. Mithat Paşa'yı da bu çöllerde haince öldürttü.

Abdülhamid, gerici feodal kliğin varlığını uzatmak için mutlak hükümdar olarak ülkeyi yönetti. Dış politikada büyük devletlerin rekabetinden ustalıkla yararlanmakla birlikte, ülke içinde daha geniş burjuva özgürlükleri ve ulusal özgürlükler isteyen halkların her kıpırdanışını sıkı sıkıya kovuşturdu. Örneğin "vatan" sözünü söyleyenleri bile cezalandırıyordu. Türkler, Araplar ve öteki milliyetler, ulusüstü bir niteliği olmayan "vatan"ın yurttaşları olarak değil, padişahın kulları sayılmak zorundaydılar. Padişah, bu politikanın aracı olarak, yalnız halkı değil, hükümet örgütünü de gözetleyen gizli polislerden ve hafiyelerden meydana gelme sıkı bir ağ kurdu. Abdülhamit, polis ve cinayet öykülerini çok severdi. Conan Doyle'ın bütün Sherlock-Holmes romanlarını yayınladığından hemen sonra Türkçe'ye çevirtiyordu.

Akşamları bir perdenin ardında oturan mabeyinci bunları ona okurdu.

Halkın ayaklanması ve kendisine suikastlar yapılması konusunda Abdülhamid'in duyduğu korku, çok gülünç görünen bir cinnete kadar vardı. Boğazın Avrupa yakasında kendisine yeni bir köşk, Yıldız Sarayı'nı yaptırdı. 100 hektarlık bir alana yapılan, üç katlı bir duvarla çevrili

bu sarayın içinde köşklerin, pavyonların, harem ve parkların yanında ahırlar, savunma tesisleri ve 15 bin kişilik, en iyi donanımlı bir saray koruma gücü vardı. Padişah burada aylarca sürececek bir kuşatmaya dayanabilirdi. Abdülhamid, bu sarayda, yanında sürekli olarak üç tabanca bulundurur, yemeğinde zehir olup olmadığını birkaç kez incelettirir ve terzi ölçüsünü alırken yanına yaklaşmadığı için çok biçimsiz elbiseler içinde dolaşır. Ama gene de her cuma günü törenle yapılan cuma namazında bulunmak için selamlığı terkederek Yıldız Sarayı'nın kapısından çıkardı. Herhangi bir İstanbul camisine kadar giderek kendini tehlikeye atmak istemediğinden sarayın yakınında Yıldız Camisi'ni yaptırdı. Arabası camiye giden kısa yolu hızla geçerken padişah sağa sola selamlar verirdi. Camide kendisini hazırol durumuna geçmiş koruma askerleri, saray memurları ve kordiplomatlar bekledi.

Abdülhamid zamanında hükümet yöntemleri, Ermenilerin ulusal kurtuluş çabasına karşı uygulanan kanlı toplu öldürmelerden, önde gelen muhalefeti susturmak için dağıtılan rüşvetlere kadar değişiyordu. Yalnız 1890-1898 yıllarında 150-200 bin Ermeni öldürüldü. Özellikle, Türk halkının, Müslümanlığın bütün yaşam alanlarına koyduğu yönergelerin karanlığından kurtulmasını önlemek amacıyla uygulanan sansür korkunçtu.

Abdülhamid, liberal düşüncelerin yerleşmesini tehlike olarak görüyordu. Bu yüzden, yıkılmakta olan imparatorluğu ayakta tutma ve belki de yeniden topraklar ele geçirme yolunda Müslümanlığı bir birleştirme aracı olarak düşünüyordu. Yıldız Sarayı, ateşli bir panislâmizm propagandasının merkezi olmuştu. Müslüman din adamları, hocalar ve ulema, (5) fanatik dervişler ve gezgin vaizler saraya girip çıkıyordu. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanında ve hatta imparatorluğun sınırları dışında, tek kurtuluş yolunun sarsılmaz bir inançta ve halife için özveriye hazır bulunmakta olduğunu Müslümanlara anlatıyorlardı. Sultan halifenin, bütün Hıristiyanlara ve Avrupalılara karşı "kutsal savaş" hazırlığında olduğu düşüncesini demagojik bir ustalıkla yayıyorlardı. Din yobazlığı, uyanan ulusal bilinci, toplumsal yoksulluk üzerinde düşünmeyi insanların kafasından söküp atmalıydı.

Abdülhamid gibi dar kafalı ve yobaz bir despot bile, çağdaş doğabilimin ve tekniğin yeniliklerine tamamen kapalı olamazdı. Tahtını, feodallerin ve din adamlarının topraklarını ve gelirlerini korumak için becerikli bir memur örgütü, özellikle de güçlü bir ordu gerekiyordu. Bu yüzden memur yetiştirecek orta dereceli okullar, maliye, hukuk, adalet, ticaret, mühendislik, polis ve tıp alanları için meslek okulları açıldı. Padişah, buralarda Avrupa örneğine göre öğretim yapılmasını, istemeyerek ve kuşku içinde kabul etti. Ordu konusunda da çelişkili duygular taşıyordu. Bir yandan donanmanın İstanbul'da Haliç'ten çıkmasını ve ordu birliklerinin kırsal yerlerde talim yapmasını yasaklamıştı. Kendisini devirme niyetlerinin saklı

olabileceği askeri manevraların ise sözü bile edilemezdi. Öte yandan genel askeri okulların, savaş akademilerinin, askeri tıp okullarının, veteriner, istihkâm ve topçu subayı yetiştirecek okulların geliştirilmesine yardımcı olmuştu. Becerikli subay sahibi olmak isteyince, bu okullarda matematik, fizik, kimya, tıp ve özellikle modern yabancı dillerin öğretilmesine izin vermek zorundaydı. Ama böylece subayları Batı Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinin bütün alanlarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ne kadar üstün olduğunu anlayacak duruma gelmezler miydi? Bundan da nasıl bir sonuç çıkarırlardı?

İşte böyle bir okula gitme olanağı bulan genç Mustafa'nın daha sonraki yaşam yolunu şimdi gene izleyelim. Selanik askeri okulunda Mustafa, en çok matematiğe karşı gösterdiği ilgi ile dikkati çekti. Matematik öğretmenin adı da Mustafa idi. İkisini ayırt etmek kolay olsun diye öğretmeni ona, onurlandırıcı ikinci ad olarak, "olgunlaşmış" anlamına gelen "Kemal" adını verdi. Mustafa Kemal, 1895'te Manastır askeri lisesine geçtikten sonra, Fransızca öğretmenin önceleri ağır uyarıları ile karılaştı. Çünkü bu alanda bilgisinde önemli eksikler vardı. Eksiklerini gidermek için Selanik'te geçirdiği yaz tatillerinden yararlandı. Fransızların dominikan kilisesine gitti ve rahiplerden ders aldı. Fransızca bilgisi ona yeni bir dünyanın kapılarını açtı. O zamanki okul arkadaşlarının çoğu gibi Voltaire'in, Montesquieu'nün, Rousseau'nun yasaklanmış olan yapıtlarını, Mirabeau'nun konuşmalarını ve Robespierre üzerine bir biyografi okudu. Genç adamı daha önceleri bulanık bir duygu sarmıştı: Ayaklanmak, isyan etmek istiyordu. Şimdi bu duygudan besleniyor ve daha belirgin çizgiler kazanıyordu. Voltaire, ona, feodal din adamlarının mutlakiyetin önemli bir güç dayanağı olduğunu ve bununla savaşılmaması gerektiğini öğretmişti. Montesquieu'nün "güçler dağılımı" ve hatta Rousseau'nun "halk özerkliği", ona, Abdülhamid'in despotizmi karşısında ulaşılması gereken seçenekler olarak görünüyordu. Fransız aydınlanması, onu, halkın gizli duran gücüne ve eğitilebilirliğine inandırdı. Dünyayı gerçekçi olarak, mistik örtüsünden sıyrarak görmesini öğrendi.

Genç Mustafa Kemal, askeri eğitimi ve siyasal incelemeleri yanında başka şeylerle de uğraşıyordu. Manastır'da, daha sonra da 1899'da girdiği İstanbul Harp Okulu'nda edebiyata karşı sevgisi olduğunu anladı. Fransızca, küçük, acemice şiirler yazdı, konuşma sanatı üzerinde alıştırılmalar yaptı ve gönül işlerine de tam bir hız verdi. Kendi açıklamasına göre, bu yüzden çalışmalarını bir süre astı. Annesi, ikinci kez, hem de varlıklı bir adamla evlendiği için, güzel giyime, rakıya, sigaraya verecek para buluyor, eğlence yerlerini de ziyaret ediyordu.

Onun belgelerle tanıtlanabilen bazı önemli karakter çizgileri o sıralarda belirdi. O zamanki okul arkadaşlarından biri, Mustafa Kemal'in her zaman başkalarından uzak durduğunu, sıkı

dostluklar kurmadığını, ama başkalarına kaba ve katı da davranmadığını anlatır. Arkadaşları arasında fazla belirgin olmamakla birlikte, bazı arkadaşlarının ona güven duyması da bu özelliğinden ileri geliyordu. Harp okulunun müdürü 1902'de Mustafa Kemal için yargısını yazdı. Buna göre Mustafa Kemal, üstün başarıları dolayısıyla kurmay subay yetiştiren harp akademisi için öngörülüyordu. Okul müdürü yazısında, Mustafa Kemal'in "güçlü bir kişiliğe sahip bir genç olduğu, çok yetenekli bulunduğu, ama kendisiyle sıkı ilişkiler kurma olanağı bulunmadığını" (6) belirtiyordu. Mustafa Kemal'de sağlıklı bir hırs vardı; "bir şey olmak" istiyordu. Bununla birlikte, kişisel tutkularını, her zaman, uğruna çaba gösterdiği hedefin altında tutuyordu. Bu hedef sevdiği askerlik uğraşısı ya da "vatanın kurtarılması" olabilirdi. Harp akademisinde genç subayların küçük bir gizli örgütü ile karşılaştı. Genç subaylar, yasaklanan "vatan" sözcüğünü kendilerine parola yapmışlardı. Kemal bu subaylara katıldı. Örgütün gizli toplantılarında tam bir coşkunluk içinde konuşuyor, elyazısı ile çıkardıkları gizli gazetede çok sayıda makaleler ve şiirler yazıyordu. Böylece subaylar, ülkenin yönetiminde ve politikasında bulunan eksiklerle ilgili görüşlerini akademinin öteki öğrencilerine duyurmak ve onları kendi yanlarına çekmek istiyorlardı. Mustafa Kemal de, görüş ve düşünceleri benimsemekle kalmıyor, siyasal olayların içine karışıyordu.

1904 ve 1905 yıllarında harp akademisinde böyle zayıf ve yoklayıcı biçimde canlanan şeyin, gerek burada ve gerekse başkentin öteki askeri okullarında bir geleneği vardı. Mustafa Kemal'den önceki askeri öğrenci kuşakları da, Türk aydınlatıcıları İbrahim Şinasi'nin (1826-1871), Ziya'nın (1825-1880), özellikle Namık Kemal'in (1840-1888) yasaklanmış kitaplarını okuyordu. 1848 Şubatı'nda Paris barikatlarında savaştan Şinasi, daha sonra Ziya, Türkiye'de anayasal bir hükümet biçimi istemişlerdi. Namık Kemal, 1863'te, Montesquieu'nün Esprit des Lois adlı yapıtını çevirdi ve Mithat'ın 1876 Anayasası'nın hazırlanmasına katıldı. Sansürün verdiği olanak çapında ve süresinde, İngiltere'nin parlamenter hükümet biçimini övdü, bunun, Kuran'dan alınan İslam hukuk düzeni olan şeriatla tamamen uyuşabileceğini ortaya koydu. Namık Kemal, 1873'te "Vatan" adını taşıyan bir yurtseverlik dramı yayınladı. Bununla, askeri okullarda en çok okunan yazar durumuna geldi. Abdülhamid bu dramı yasaklayınca, elde çoğaltılmış kopyaları askeri öğrenciler arasında elden ele dolaştı. Mustafa Kemal de onu coşku ile okudu ve yasaklanmasına öfkelenildi. Yapıt, ondaki vatan kavramı tamamıyla Osmanlı ve Müslüman olmakla birlikte, gençlik arasında yurtseverlik duygusu ve ulusal bilinç uyandırdı. Namık Kemal için henüz bir "Türk" ulusu yoktu.

Fransız burjuva devriminden gelen, Namık Kemal tarafından Osmanlıcaya aktarılan "özgürlük" ve "vatan" kavramları, 1889 Mayısı'na -büyük Fransız örneğinden yüz yıl sonra- İstanbul askeri tıp okulunun dört öğrencisini, "İttihat ve Terakki" (Birlik ve İlerilik) adlı gizli

bir örgüt kurmaya götürdü. Böylece, yazarların ideolojik olarak hazırladıkları "Jön Türkler hareketi", siyasal bir etken olmaya başladı. Bu hareket, sözü geçen askeri okullarda, özellikle harp akademisinde kısa zamanda yayıldı. O sıralarda yurtdışına sürülmüş "Jön Türkler"de, Paris'te Ahmet Rıza'nın çevresinde toplanmıştı. Ahmet Rıza, Auguste Comte'un olgucu toplumbilimine göre "düzen ve ilerleme" kavramı altında Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekli değişimleri gerçekleştirmek istiyordu. Ancak donuk ve gerici Fransız burjuvazisi ideologlarının kaleminden çıkma bu türlü reçeteler İstanbul'daki insanlar için çare değildi. Örgütün çekirdeğine yönelmiş çok sayıda tutuklamalar ve sürgünler karşısında, padişahın zorla düşürülmesine 1896'da karar verildi. Ama düzenlemeye ihanet edildi; 1896-97 yıllarında verilen askeri mahkeme kararları gizli örgütün çalışmalarını sona erdirdi. Reform sözleri veren ve paradan da sakınmayan Abdülhamid, ülke dışındaki Jön Türklerin büyük bir kısmını yurda dönüşe razı etmeyi başardı.

1904-1906 yıllarında İstanbul'da kurulan ve Mustafa Kemal'in de üyesi olduğu yeni gizli örgütlerin yürütücüleri gene ordunun aydınlarıydı. Jön Türkler hareketinin ideologları - öğretmenler, hekimler, yazarlar ve filozoflar- ve ordu aydınlarının temsilcileri, padişahın feodal-dinsel rejimi karşısında, burjuva-ulusal çıkarları temsil eden kişilerdi. Denebilir ki, bunlar, henüz ortada olmayan Türk burjuvasının yerini almışlardı. Bu durum karşısında Jön Türkler muhalefetinin programı epeyce dar ölçüdeydi. Ezilen her ulusun burjuva milliyetçiliği gibi, bir ilerici ve bir de gerici yanı vardı. Jön Türklerin, Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejimini ortadan kaldırmak ve 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koymak istemeleri bunun ilerici yanındı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün insanlarına aynı burjuva özgürlükleri verilmeli ve Müslümanlık çağdaş yaşam koşullarına uydurulmalıydı. Mustafa Kemal'in de çalıştığı gizli gazete, tekkelerin kaldırılmasını, adaletin, Kuran'ın buyrultularından kurtarılmasını, özellikle de kadının peçe ve haremden kurtulmasını istiyordu. Jön Türkler Avrupa'nın büyük devletlerinin vasiliğine karşı da savaşıyorlardı. Programın gerici yanı, Türk olmayan halkların bağımsızlık savaşının ortak "Osmanlı vatanına" ihanet olarak görülmesiydi. Ülkenin bütünlüğünü korumak, en yüce hedef diye kabul ediliyordu. Jön Türkler, geniş halk yığınlarının, özellikle köylülerin yoksulluğuna karşı da anlayış göstermiyorlardı. Rejimin devrilmesi için halka başvurmayı düşünmüyorlardı.

1904-05 yıllarında harp akademisinde kararlaştırılan gizli sözleşmenin sonu çabuk geldi. Gizli şeyler düzenleme kurallarında acemi olan Mustafa Kemal ve arkadaşları, Abdülhamid'in gizli polislerinin hemen şüphesini çektiler. Akademi komutanına düzeni sağlama buyruğu verildi. Komutan gizli örgütçülüğü bağışlanabilecek bir düşüncesizlik diye görüp ya da bu türlü çabalara karşı yakınlık duyduğu için olsa gerek, bir gün onları gizli gazeteyi yazarken

yakalamış olduğu halde, bu gençleri koruyordu. 11 Ocak 1905'te Mustafa Kemal harp akademisini bitirdi diplomayı ve kurmay yüzbaşı rütbesini aldı. Notlarına göre, 13 kişilik kurmay sınıfının beşincisiydi.

Genç yüzbaşılardan, kesin görev buyruğunu alıncaya kadar geçen birkaç haftalık zamanı vardı. Bu zamandan yararlandılar, İstanbul'da bir oda kiraladılar, orada toplanarak tartışmalar yaptılar ve gazeteyi çıkarma işini sürdürdüler. Ama aralarına yeni katılan bir subayın muhbir olduğu anlaşıldı ve bir gün grup tam toplantı halinde iken polis hepsini birden tutukladı. Mustafa Kemal ve arkadaşları despotluğa karşı olan bazı kimselerin diri çıkmadığı ünlü "kızıl zindan"da iki ay hücre tutuklusu olarak kaldılar. Sonra, Mustafa Kemal, bir daha asla siyasal faaliyette bulunmamak koşulu ile, Şam'da bulunan 30'uncu süvari alayına atandı. Arkadaşları da gene böyle uzak illere gönderildiler. Bu hoşgörölü işlemleri, o zamanki okul komutanının etkisine borçlu oldukları anlaşılıyordu.

Mustafa Kemal, Suriye'de yaptığı ilk birlik hizmeti ile, Osmanlı hükümetinin uygulamalarını hemen öğrendi. Askeri öğrencilerin coşkunlukla tartıştıkları, kanlı gerçek karşısında solup kalıyordu. Durmadan bozulan bir yönetimin hizmetindeki Türk alayları, Arap köylerinde dolaşılıyor, oralarda konaklıyor, halkın varını yoğunu yağma ediyor, yıkıntıya uğratılan köylerde umutsuzluk ve öfke bırakarak gidiyordu. Ayaklanan Dürzü boylarına karşı "ceza yürüyüşlerine" geçiyorlardı. Mustafa Kemal, buna öfkeleniyor, orada devletin vergilerini toplama perdesi altında yapılanları salt bir soygunculuk olarak niteliyordu. Halkın kuşkularına karşın, onlarla çeşitli konuşmalar yapıyordu. Bu kimseler ona, devlet adına onları yok etmeye yönelmiş bir yönetimin buyruklarını yerine getiremeyeceklerini sık sık anlatıyorlardı. Böylece Mustafa Kemal, Arap halkının padişah rejimine karşı duyduğu, aşılmaz düşmanlığı öğrendi. Osmanlı "birliğini" -Abdülhamid'e karşı başarılı bir devrim yapılsa bile- sağlamanın olanaklı olup olmadığı konusunda içinde şüpheler uyandı. Kışla avlusunda geçen ve penceresinden gözlediği küçük bir olay, ondaki bu kuşkuvarı güçlendirdi: Bir Türk astsubayının talim sırasında bir arap askerini nasıl dövdüğünü gördü. Mustafa Kemal, astsubayın mahkemeye verilmesini istedi. Türk'ün vicdanının onun kendi içinde ayaklandığını bir Arabı, eski bir kültürün halkından olan kişiyi dövme hakkını her astsubaya tanıyan Osmanlı egemenlik sisteminin kötölüğünü gördüğünü sonradan anlatıyordu. Kemal'in düşüncelerinde bu, ancak ulusal bir Türk Devleti'nin ve yabancı halklara boyun eğdirmekten vazgeçmenin, Türk halkına daha iyi bir gelecek sağlayabileceği inancını doğurdu.

Mustafa Kemal Suriye garnizonlarındaki subaylar arasında kendisi gibi Abdülhamid'in rejimini devirmeye hazır birçok kimse buldu. Eski kapalılığını yavaş yavaş aşmaya başlamıştı. Çoğunlukla görüşlerini anlatmak için arkadaşlarıyla saatlerce konuşuyordu. Bir gün arkadaşları

Yüzbaşı Müfit'le Şam pazarında dolaşırken, orada küçük bir dükkân işleten Dr. Mustafa Bey'le tanıştılar. Bu hekimin tıp okulunda devrimci çalışmaları yüzünden zindana atıldığı ve sonra da Şam'a sürüldüğü anlaşıldı. orada kendisi gibi düşünenleri çevresine toplamış ve küçük bir gizli örgüt kurmuştu. İki subay, 1906 Kasım ayında hiç duraksamadan onlara katıldılar. Bu grup kendisine, "Vatan ve Özgürlük" adını vermişti. Mustafa Kemal kısa zamanda onların başı durumuna geçti. Örgüt, Doğu Akdeniz kıyılarında, Beyrut, Yafa ve Kudüs'te bulunan 5. Kolordu'nun subayları arasında büyük saygınlık kazandı. Mustafa Kemal'in o zamanki rolünü fazla büyütmemekle birlikte, "Vatan ve Özgürlük" örgütünün 1908 devrimini ciddi biçimde hazırlayan ilk askeri komite olduğunu belirtmek gerekir.

5. Kolordu'nun subayları, Suriye'nin kendi hedefleri için asla elverişli olmadığını hemen anladılar. Başkentten çok uzaklarda bulunuyorlardı. Mustafa Kemal, Makedonya'daki 3. Kolordu'da harp akademisinden eski arkadaşlarının birçoğunun bulunduğunu biliyordu. Makedonya'nın büyük kenti Selanik, İstanbul'a çok daha yakındı. Oradaki çeşitli karmaşık milliyetler, yabancı subaylar tarafından yönetilen Makedonya polisi, Abdülhamid'in casuslarından korunmak için gizli örgütçülere güvenlik sağlayabilirdi. Bunun için "Vatan ve Özgürlük" komitesi, Kemal'i İskenderiye ve Atina üzerinden Selanik'e, bir şube örgütü kurmak üzere yolladı. Mustafa Kemal, yüksek rütbeli subayların da "Vatan ve Özgürlük" örgütünün amaçlarına yakınlık duymaları yüzünden, doğduğu kentte dört ay kalabildi. Burada bir kurmay albay ona kolordu komutanından "sağlık izni" aldı ve böylece üniforması ile serbestçe dolaşma olanağı buldu. Padişahın gizli polisinin, Kemal'in nerede bulunduğu sorusuna yarşılık Yafa liman komutanı, onun Sina çölünde görevli bulunduğu karşılığını veriyordu. Gerçekten de Kemal, garnizonuna bir süvari bölüğü ile Mısır sınırından döndü. Padişahın casusları, Selanik'te aynı adla dolaşan subayın başka biri olması gerektiği sonucuna vardılar.

Kemal, Selanik'te, adları bize kadar gelen beş subay ve öğretmenle "Vatan ve Özgürlük" komitesinin Makedonya şubesini kurdu. Altı kişi, devrim yolundan asla dönmeme konusunda bir topçu subayının tabancası üzerinde ant içtiler. Her biri, ünlü Karbonari yöntemine uygun dört-beş kişilik yeni bir komite kurdu. Bunların üyelerini öteki komitelerin üyeleri tanııyordu.

Padişahın polisi, Suriye'deki görevine döndükten sonra Kemal'i çok daha sıkı biçimde gözetiminde bulundurduğu için kendisi şimdi daha dikkatli davranmak zorundaydı. Bununla birlikte, 1907 yılının Eylül ayında, Makedonya 3. Kolordusu kurmayına atanmasını sağladı. Ancak "Vatan ve Özgürlük"ün yöneticisi devrimci eyleminde zoraki bir kesinti yapmak

zorunda kaldığı için, Makedonya'da Mustafa Kemal'den bağımsız bir komite daha kuruldu. Bu komitenin ilk ve en etkili üyeleri arasında Selanik Posta ve Telgraf Müdürlüğü Başkâtibi Talat Bey, Kurmay Albay Cemal Bey vardı. Her ikisi, sonradan Jön Türkler hükümetinin üyesiydiler. Bu örgüt, kendine, önce, "Hürriyeti Osmaniye Cemiyeti" adını verdi; ama 27 Eylül 1907'de Ahmet Rıza'nın Paris'teki örgütü ile birleşerek, tarihsel bir isim haline gelen "İttihat ve Terakki" adını aldı. Ahmet Rıza, Makedonyalı subayların 1905 Rus Devrimi'nin deneyimlerine dayanarak ana hedef olarak kabul ettikleri, Abdülhamid yönetiminin zorla yıkılması ilkesine büyük bir duraksamadan sonra razı olabildi. Dışardaki örgüt ile Makedonya'daki "İttihat ve Terakki" komitesinin gerçek işbirliği hiçbir zaman sağlanamadı. Yeni komite, 3. Kolordu üzerinde etkisini çabucak yaydı. Selanik dışında ilk hücreler Manastır, Resne, Ohri, Üsküp, Serez, Edirne ve Drama'da kuruldu. Komitenin üyeleri, toplantılar ve dosyaların güvenle saklanması için İtalyan Büyükelçiliği'nin korunumu altında bulunan Selanik'in iki İtalyan mason locasından yararlanıyorlardı. Böylece polisin elinin yetiştiremediği yerden uzak kalıyorlardı. "İttihat ve Terakki"nin birçok üyesi, bu türlü pratik düşünceler dolayısıyla locaların üyesi oldular. Komite, Selanik'in iş yaşamına egemen olan dönmelerden, yani Müslüman olmuş Yahudilerden para yardımı alıyordu. Kısa bir zaman sonra "İttihat ve Terakki", Mustafa Kemal'in "Vatan ve Özgürlük" komitesinden çok daha büyük bir örgüt durumuna geldi. Her iki grup arasında bağlantı, daha önce sağlanmıştı. Mustafa Kemal, iki ayrı grubun varlığının ortak devrimci sorun için pek az yararlı olacağını anladı. Bu yüzden her iki grup, birleşmeye karar verdiler. "İttihat ve Terakki"nin ağırlığı bu birleşme ile ilgili olarak, "Vatan ve Özgürlük" adının tamamıyla ortadan silinmesinde kendini gösterdi. Mustafa Kemal, Selanik-Üsküp demiryolunun denetimiyle görevli olduğu için haber ulaştırmada "İttihat ve Terakki"ye yararlı oluyordu. 1908 yılının önemli haftalarında ve aylarında ise olağanüstü bir olay ortaya çıkmadı.

Rusya'da Bolşevik Partisi'nin önderliğinde işçilerin ve köylülerin çarlığın temellerini sarstığı 1905 devrimi ile Asya'da burjuva-demokratik devrimler çağı başlamıştı. Bunlar, Doğu'nun gerek yerli feodal gericiliğe ve gerek yabancı emperyalizme karşı başkaldıran halklarının ulusal uyanışını gösteriyordu. Rusya'daki olaylarla birlikte İran, Çin ve Türkiye'de de devrimci kıvılcım parladı. 1907'de ülke ağır bir ekonomik bunalım ve açlıkla karşılaştı. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nda halk ayaklanmalarının sonu gelmiyordu. Askeri birlikler ve garnizonlar aylarca aylık verilmemesi yüzünden ayaklanmışlardı. Bazı birlikler, Yemen'e gidecek gemilere binmekten kaçındılar. Bu ayaklanmaların çoğu, başarı ile sonuçlandığı için sivil halk da hemen bunlara katıldı. Bitlis, Van, Erzurum ve öteki kentlerde halk, rüşvetçi, memurlara karşı ayaklandı, valileri görevden attı ve yeni buyruklara uymayı kabul etmedi.

Ordu yöneticileri, "güvenemedikleri" birlikleri halka karşı kullanmaya cesaret edemediler. 1908 yazına kadar, ayaklanmalar, Anadolu ve Suriye'nin de dışına taşı. Başkentte bile ayaklanmalar ve başkaldırmalar görüldü.

"İttihat ve Terakki" komitesinin subaylarına göre, zaman, eyleme geçmek için olgunlaşmıştı. İstanbul'daki çökmüş rejimin imparatorluğun ayakta kalmasını sağlayamayacağı kanısındaydılar. İngiltere Kralı Edward VII'nin 9 ve 10 Haziran 1908'de Çar Nikola II ile Reval'de buluşmasından sonra Türkiye'de herkes, iki eski rakibin birleşmesinin Avrupa'daki Türk topraklarının yitirilmesine götüreceğinden korkuyordu. Abdülhamid, Makedonya'ya, "İttihat ve Terakki" komitesinin peşine düşen ve birçok subayı tutuklayan bir araştırma komisyonu gönderince, devrimin başlamasını bizzat sağlamış oldu. Bu olay üzerine genç Enver Bey, tutuklanmamak için Resne dağlarına çıktı. Birkaç gün sonra, 4 Temmuz 1908'de Binbaşı Niyazi Bey, iyi silahlanmış 200 kişilik bir bölükle onu izledi. Ama onun nedeni yalnızca tutuklanmaktan kurtulmak değil; Manastır belediye başkanına yazdığı gibi, "vatani kurtarmak"tı. İstanbul hükümetinden ve illerin yetkililerinden, 1876 Anayasası'nın derhal yürürlüğe konmasını istedi. Bunun üzerine 3. Kolordudaki komiteler açıkça ortaya çıktılar. Bütün kolordu, sonunda da Trakya'da bulunan 2. Kolordu, aynı zamanda, Arnavutluk ve Makedonya kurtuluş hareketi, Niyazi'nin isteğine katıldı. Ayaklanmayı bastırmak üzere Anadolu'dan Selanik'e gönderilen birlikler de Jön Türklerin yanına geçti. 21 Temmuz 1908'de Yıldız Sarayı'na, padişahın anayasanın yürürlüğe girişini ilan etmemesi halinde yüzbin kişilik bir ordunun İstanbul'a yürüyeceğini bildiren bir telgraf geldi. 23 Temmuz'da Abdülhamid boyun eğdi ve "özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve adalet" diye haykıran çok büyük bir insan kalabalığı sokakları doldurdu. Kalabalık, anayasaya bağlılık andı içilmesini nazırlardan istiyordu.

19 Temmuz 1908'de Enver, bu devrimin "kahramanı" olarak yenmiş kişi davranışı ile Selanik'e girmişti. Olympus Palace Oteli'nin balkonundan anayasanın yeniden kabul edilmesini ilan ederken, arkasında duran subaylar arasında Kaymakam Mustafa Kemal de bulunuyordu. Savaşıma ilk başlayanlardan biri olduğu halde kalabalığın hiç tanımadığı, ikinci ya da üçüncü sırada biri olarak yer alıyordu. "İttihat ve Terakki" komitesinin ağır basan iç çevresinin dışında kalmıştı. Arkadaşları arasında askerlik yeteneklerinden ve bilgisinden olduğu kadar devrim konusundaki görevseverliği bakımından da saygı görmekle birlikte, sürekli olarak kuşku ve eleştiriler öne sürdüğü, devrimin bundan sonraki gelişmesi konusunda kuşku dolu yargılarda bulunduğu için komitenin önderlerinde güvensizlik uyandırmıştı.

JÖN TÜRKLERLE ÇATIŞMA

Lenin, daha 1908 Ağustosunda, 1908 burjuva Jön Türkler devriminin "ancak yarım bir zafer ya da zaferin yalnız küçük bir parçası" (7) olduğunu belirtmişti. Yarımlığının bir yanı, anayasanın yeniden kabulünden sonra Abdülhamid'e hiç dokunulmamasıydı. Bu, ona ve feodal-dinci saray kliğine Jön Türklerin partisinin iktidarına karşı 13 Nisan 1909'da karşı-devrimci bir darbeyi sahnelemek olanağını verdi. Yobaz hocalar İstanbul garnizonunun askerlerini kışkırttılar. Askerler çok sayıda subayı öldürdüler, parlamentoyu kuşattılar ve anayasa ile zedelenen şeriatın, kutsal İslam hukukunun korunmasını istediler. Abdülhamid bu konuda büyük bir istekle gereken sözü verdi ve yaman bir gericiyi sadrazamlık görevine getirdi. Ama karşı-darbe fazla gecikmedi. Enver Bey, Mustafa Kemal ve komitenin öteki subayları, 2. ve 3. kolordu birliklerinden bir "Harekât Ordusu" kurması için Mahmut Şevket Paşa'yı harekete geçirdiler. Bu ordunun kurmay başkanı Mustafa Kemal'di. Böyle bir görev için üstün askerlik yeteneklerini daha önce de kanıtlamıştı. İstanbul halkına yazılan bildiri de onun kaleminden çıkmıştı. 24 Nisan 1909'da kısa bir çarpışmadan sonra Harekât Ordusu İstanbul'a girdi. Enver, ilk süvari birliğinin başında kente girerek "devrimin" kurtarıcısı olarak görünmeyi düzenlemişti. Abdülhamid tahtını yitirdi. Yerine, tamamıyla "İttihat ve Terakki" komitesinin elinde olan Mehmet Reşat geçti.

Ancak 1908 devriminin öteki "yarımlığı" daha önemli sonuçlar verir nitelikteydi. İttihat ve Terakki Partisi, 1909 ilkyaz programında, "halkın kendi egemenliğinin kurulacağı ve kuvvetler ayrılığına dayalı anayasa sisteminin tam olarak gerçekleştirileceği" sözünü verdi. (8) 17 Aralık 1908'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun gene bir parlamentosu vardı.

Anayasa da bütün yurttaşların yasa önünde eşit olduğunu, toplanma özgürlüğünü, basın ve haberalma özgürlüğünü güvenceye bağlıyordu. Artık yazarlar ve yayımcılar oldukça serbest halde toplumsal, felsefi ve aynı zamanda dinsel sorunlar üzerinde yazabiliyorlardı. Ortak tartışmalarının ana konusu, geleceğin Türkiyesi'nin nasıl olması gerektiği üzerinde toplanıyordu. Bütün halk yığına, 1908 devrimi, hiç bir yarar sağlamadı. Feodal aşar, başlangıçta söz verildiği halde kaldırılmadı ve Aydın ilinde çıkan bir köylü ayaklanmasını Jön Türkler acımasız bastırdılar. 1872'de ilk ücret savaşımını veren işçiler, önceleri sendikalar ve 1910'da da Osmanlı Sosyalist Partisi'ni kurdular. Ama hemen ardından, egemen Jön Türklerin çevreleri, işçilerin grev yapmasını yasakladılar ve örgütlerini de yeniden dağıttılar.

Anayasanın tanıdığı siyasal özgürlüklerin yalnızca kâğıt üstünde bulunduğu anlaşıldı. 1912 Temmuz ile 1913 Aralık ayı arasındaki kısa bir aralık dışında 1918'e kadar iktidarda İttihat ve Terakki Partisi bulundu. Daha doğrusu gerçekte partiye ve ülkeye sınırsız olarak egemen olan üç kişi vardı: Enver, (9) 1913'ten başlayarak Harbiye Nazırı, 1914'ten sonra padişahın

damadı; Cemal, 1914'ten sonra İstanbul askeri valisi, daha sonra Bahriye Nazırı ve Suriye'de "padişahın vekili"; Talat, Dahiliye Nazırı ve 1916'dan sonra sadrazam. Parlamento, padişah, sadrazam ve öteki nazırlar, çıplak diktatörlüğü gizleyen bir incir yaprağıydı. Büyük toprak sahipleri ile rüşvetçi memurların büyük kısmının yeni kişilerden korkacak bir durumu yoktu, onların buyruğuna girdiler. Jön Türklerin önderleri için önemli olan, iç reformları yapmaktan çok, imparatorluğun çöküşünü bütün araçları kullanarak önlemektir. Anayasanın buna yeterli olmadığını anlayınca, Abdülhamid'in yöntemlerine başvurdular. Aradaki tek fark, Abdülhamid'in göze çarpmayan sürgünleri yeğ görmesine karşılık, şimdi darağaçlarının yerden ot gibi bitmesiydi.

23 Temmuz 1908'de ve onu izleyen günlerde İstanbul'da ve bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlarla Hıristiyanlar, Türklerle Ermeniler, Bulgarlarla Rumlar sokaklarda sarmaş dolaş olmuşlardı. İnsanları gerçek bir kardeşlik coşkunuğu sarmıştı. Jön Türkler, değişik dinler ve milliyetler arasında fark olmadığını ilan etmişlerdi. Ama "Osmanlılık" bayrağı altında, halkların özgürce, eşitçe ve barışçı biçimde birleşmesi yolundaki düş hemen ortadan kayboldu. Jön Türklerin önderleri bundan ne anladıklarını, iktidarı güvence altında sandıkları andan sonra açığa vurdular. 16 Ağustos 1909'da bir yasa ile, etnik ya da ulusal temele dayalı siyasal kuruluşların meydana getirilmesi yasaklandı. 1908 devrimine kısmen etkin biçimde katılmış çeşitli Balkan halklarının kulüpleri ve dernekleri böylece kapatıldı. Aynı yılın 27 Eylülünde "soygunculuğu ve ayaklanmayı önleme yasası" bunu izledi. Hükümet, artık Balkanlar'daki çete denilen silahlı birlikleri silahsız duruma getiriyor, dağıtıyor ve silah taşımayı ağır cezalara uğratabiliyordu. Jön Türklerin önderlerinin tek isteği, bütün imparatorluğa, Arnavutlara, Bulgarlara, Ermenilere, Kürtlere ve Araplara, Türk dilini zorla kabul ettirmektir. Türkçe her yerde ve bütün okullarda resmi dil oldu. Yalnız Türkçe konuşabilen parlamento üyesi seçilebiliyordu. Talat, bu politikayı partinin gizli bir toplantısında şöyle açıkladı: "İmparatorluğu Osmanlılaştırma görevinde başarı sağlamamıza kadar eşitlik söz konusu olamaz..." (10). Bu, hem gerçeklikten uzak, hem de serüven demektir ve Birinci Dünya Savaşı'nın gösterdiği gibi, Türk halkının da varlığını tehlikeye soktu. Ermenilere karşı girişilen yeni toplu öldürmeler ve Arnavutları cezalandırma seferleri, bunlara bizzat katılmak zorunda kalan Mustafa Kemal'de "Osmanlıcılık" konusunda duyduğu kuşkuyla güçlendirmekten başka bir etki yapmadı. Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in yaşamının bu bölümüne ilişkin belgeler, Jön Türklerin politikası için olumlu bir seçenek sahibi olduğunu ileri sürmemize olanak vermiyor. Ancak kesin olan bir nokta var: 1908'den sonra olup bitenler onu derin bir düş kırıklığına uğrattı, önderlere karşı eleştirileri acı ve iğneleyici bir biçime girdi. Bir gün Selanik'te Café Gnogno'da arkadaşlarının önünde yaptığı

uzun bir konuşmada, siyasal bir kişiliğin asıl büyüklüğünün ne olduğunu açıklarken, bunun vatanı kurtarmak olduğunu, kendi gösterişini sergilemek sayılamayacağını belirtti. Çok iyi ilişkiler kurduğu Cemal'in dikkatini, Jön Türklerin politikasının serüvenciliğine çekerek şöyle dedi: "Gerçekçilik duygusu bütün alanlara girememiştir. Aramızda, ham hayallar ve eskimiş uydurma şeyler peşinde koşan çok sayıda kimse var." (11)

Mustafa Kemal partinin yönetimine karşı bir çıkışta daha bulundu ve bunu, 1909 yazında İttihat ve Terakki Partisi'nin ilk açık kongresinde delege olarak yaptı. Zamanın önderlerinin yeniden seçilmesini önlemek istiyordu. Konuşmasında şöyle dedi: "Biz subaylar, partide kaldığımız sürece ne güçlü bir parti, ne de güçlü bir ordu meydana getireceğiz. 4. Kolordu'da subayların çoğu aynı zamanada parti üyesidirler ve 3. Kolordu için birinci sınıf bir askeri birliktir denemez. Ayrıca, gücünü orduya dayandıran bir parti asla halkta yankı bulamaz. Bunun için partide kalmak isteyen bütün subayların ordudan ayrılmaları gerektiğine şimdi burada karar verelim." (12) Gerçi kongre böyle bir karar verdi, ama önderleri özellikle bunun dışında bıraktı. Mustafa Kemal, gene Enver ile adamlarının siyasal bakımdan oyununa gelmişti. Kendisi karara uydu, partiden çıktı ve subay olarak kendini görevine verdi. Bir süre komuta ettiği 38. Piyade Alayı'nın subayları ve erleriyle iyi ilişkisinin bulunması, parti tarafından gizli örgütçülükle suçlanmasının nedeni oldu. Kendisini daha iyi gözaltında bulundurmak için İstanbul'da Harbiye Nezareti'ne atamasını yaptılar.

Mustafa Kemal'in kişisel yenilgisi, Türkiye'de burjuva devrimini "yarım zaferlerden" öteye götürmek isteyen herkesin yenilgisiydi. Lenin o sıralarda Türk halkı ile birlikte Mustafa Kemal'in tutması gereken yolu göstermişti: "Devrimlerde böylesi yarım zaferler... yeni, çok daha önemli, daha sert, içsavaşın daha büyük halk yığınlarını kapsayan dönüşümleri için en sağlam güvencedir." (13).

Bununla birlikte Jön Türklerin bir noktada hakkını yemeyelim: Onlar çok ağır bir mirası yüklenmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu yalnızca iç çöküşle karşı karşıya değildi. Emperyalist devletlerin ve tekellerin pazarlar, sermaye yatırımları, etkinlik bölgeleri ve sömürgeler bulma yolundaki savaşımı da yüzyılın başından bu yana şiddetlenmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını tehlikeye sokmuştu. Yerel bir bunalımın bir dünya çatışmasına dönmesi her an olanaklıydı. Yabancıların gözünde Türkiye'yi saldırı için daha büyük bir hedef haline getiren 1908 devriminden sonra, önce Avusturya-Macaristan, 1878'den bu yana işgal altında bulundurduğu Türklerin Bosna ve Hersek illerini kendi topraklarına kattı. Rus Dışişleri Bakanı İzvolski, bir zarar ödentisi karşılığında bu katıma razı oluverdi. Ödenti, Rus savaş gemilerine boğazların açılmasına Avusturya'nın karşı koymayacağına söz vermesinden başka bir şey değildi. İzvolski, İtalyanların Trablusgarp'ı ele geçirmelerine razı olmakla, onların da

"onayını" sağladı.

Ama bu devletler, dünya hegemonyası uğrunda savaşım konusunda yalnızca ileri karakol çarpışmaları veriyorlardı: Almanya ve İngiltere asıl tarafları meydana getiriyordu; "üçlü ittifak" ile "itilâf" da onların öncülüğündeki askeri müttefiklerdi. Dünyanın yeniden bölüşülmesini isteyen Alman tekelleriyle onların diplomatik yardımcıları, İngiliz İmparatorluğu'nun ana bağlantı hatlarına -Süveyş Kanalı ve Hint Okyanusu- doksanıncı yıllardan bu yana tehlike olacak kadar yaklaşmayı becermişlerdi. Bu konuda Alman Dışişleri Bakanlığı şu reçeteye göre davranıyordu: "Önemli olan, İngiltere ile Rusya'nın Asya'daki rekabetinden kendi çıkarımıza öylesine yararlanmaktır ki, İngiliz aslanı önünde hemen şöyle bir eğilmekle, Rus ayısı önünde şöyle bir nazik selamla, İran körfezinde bulunan Kuveyt'e inmek için kendimize bir yol açalım." (14). Deutsche Bank tarafından denetim altında bulundurulmuş Anadolu Demiryolları Şirketi 1902'de Konya'dan İran körfezine uzanacak demiryolunu yapma imtiyazını aldı. Deutsche Bank, Türk maliye ekonomisinde o güne kadar süren İngiliz-Fransız üstünlüğüne de son verdi. Birinci dünya Savaşı'ndan önce yapılan yabancı sermaye yatırımlarının yüzde 60'ı Fransa'ya, yüzde 25.4'ü Almanya'ya düşüyordu. İngiltere'nin bu alandaki payı ise yüzde 14.5'e düşmüştü. Osmanlı İmparatorluğu, Alman finans-kapitaline 20 milyon Türk Lirası borçlanmıştı. Krupp firması, Osmanlı ordusuna silah, cephane vermek için uluslararası silah şirketlerinin yarışmasını açıkça kazandı. Bu konuda, Feldmareşal von der Goltz'un (1883-1895) askeri kurulundan bu yana Türkiye'de sürekli olarak kalan çok sayıdaki Alman askeri danışmanları, Krupp'a yardımcı oldular. Alman emperyalistleri "barışçı sızma" yolu ile, İngiltere'nin Mısır'da elde ettiği gibi üstün bir durumu Türkiye'de kendilerine sağlamak isityorlardı. Yalnız ekonominin, ordunun ve yönetimin en önemli komuta noktaları Almanların elinde bulunursa, Osmanlıların sözde bağımsızlığı korunabilir ve korunmalıydı.

Bu durum karşısında Jön Türklerin önderleri nasıl davranıyordu? Birçok yurtsever subay ve aydınının umut ettiği gibi, yabancı etkisini uzaklaştırmak için çaba gösteriyorlar mıydı? Böylesi umutlar boşunaydı. Jön Türkler, kaba "Osmanlılaştırma" politikası ile bu olanağı bizzat yok ediyorlardı. İmparatorluk sınırları içindeki öteki halkların gemlerini elde tutabilmek için, Alman emperyalistlerinin yardımını gereksiniyorlardı. Sonuç: Enver Paşa ve kliği, Alman bankalarından eski hükümdarlara göre daha çok borç para aldılar, Krupp'tan daha çok silah satın aldılar ve son olarak da 1913'te, Osmanlı ordusunu yeniden örgütlemek üzere General Liman von Sanders başkanlığında yeni bir resmi Alman askeri kurulunu İstanbul'a getirdiler. Böylece Türk genelkurmayında, topçu birliklerinde, istihkâm birliklerinde ve savaş sanayiinde bütün önemli görevler Alman askerlerinin eline geçti.

Bununla Mustafa Kemal'in umutları da gerçekleşmemişti. Gerçi ordunun yeniden örgütlenmesinin mutlak gerekliliğini o da görüyordu, ama Türkiye'nin bunu kendi gücü ile başaracağına inanıyordu. Önce Selanik'te bir subay yetiştirme kurumunun komutanı olarak, sonra bir piyade alayının komutanı olarak ve en sonunda da İstanbul'da Harbiye Nezareti'nde büyük bir tutku ile kendisini bu göreve vermişti. 1910'da Picardie'de Fransız manevralarına katıldı, Alman generali Litzmann'ın takım ve bölük çarpışmalarına ilişkin iki kitabını Türkçeye çevirdi. Üstleri ile İttihat ve Terakki'nin önderleri tarafından sevilmez olmuştu. Çünkü dilekçelerinde, sunuşlarında ve kişisel görüşmelerde, Almanların üstün etkinliği yüzünden ülkenin bağımsızlığının tehlikeye girdiği konusuna onların dikkatini çekiyordu. Üç yıl askeri ataşe olarak çalıştığı sırada Enver'in Berlin'le kurduğu sıkı siyasal ve parasal bağ dolayısıyla özellikle onu hedef alıyordu. Kemal muhalefetine yalnız değildi. Jön Türklerin partisi içinde itilaf dostu güçlü bir kanat da vardı. Yakınmalarında ve uyarmalarında, onlardan ve Cemal Paşa'dan anlayış görüyordu. Mustafa Kemal, o sıralarda, İstanbul'un askeri çevrelerinde, Alman emperyalistlerinin karşıtı olarak öylesine tanınmıştı ki, zamanın Avusturya askeri ataşesi Pomiankowski anılarında bundan söz etmiştir.

Ancak İngilizlerden ve Fransızlardan yana bir politikanın taraftarları ile ayrıldığı önemli bir nokta vardı: Bir şeytanın başka bir şeytanla uzaklaştırılmasını değil, vatanının her türlü emperyalist hegemonyadan arınmasını istiyordu. Bununla ilgili önemli bir kanıt belgesi var. 1910'da 3. Kolordu, Arnavutluk ayaklanmasını bastırdıktan sonra, kolordu subayları birlikte oturuyorlardı. Alman danışman, zaferin şerefine kadeh kaldırdı. Bunun üzerine Mustafa Kemal ayağa kalktı ve genç bir yaverin Almanca çevirdiği karşılığı alaylı biçimde verdi: "Türk subayı olarak Arnavutluk'un teslim alınması gibi önemsiz bir olay için kadehimi kaldıramam. Bunu yaparsam, üzüntüden başka bir şey duymam. Kendi sınırları içinde kazandığı bir başarıdan dolayı Türk ordusu için, Osmanlı ordusu için değil -böyle bir şey yoktur-, kadeh kaldırılırsa benim buna üzülmem gerekir. Beni dinleyin, arkadaşlar: Osmanlı ordusunun değil, Türk ordusunun, Türk ulusunun bağımsızlığını kurtaracağı gün gelecektir. O zaman ordumuzun şerefine göğsümüz kabarak ve mutlulukla içeceğiz!" (15).

Görkemli bir gelecek görünümü, ama hepsi bu kadar. Dünya emperyalizmi henüz gücünün en yüksek noktasında bulunuyor ve Asya ile Afrika halklarını siyasal ve ekonomik boyunduruğu altında sınıksız tutuyordu. Böyle bir görünümün gerçek olabilmesi için önce dünya tarihi bakımından köklü değişimler olmalıydı. Önce Türk köylüsü asker kılığı içinde, kendisi için hiç de önemli olmayan bir sorun için, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalması için çok kanlar dökecekti.

27 Eylül 1911'de İtalyan birlikleri, sömürge olarak kendi topraklarına katmak üzere Türklerin

Trablusgrap iline saldırdılar. İtalyan emperyalistleri Türkiye'nin bölüşülmesinde geri kalmak istemiyorlardı. Zayıf Türk garnizonlarının kısa zamanda üstesinden gelindi. Ama İtalyanlar ülkenin içine doğru yayılmak istediklerinde, Arap bedevi aşiretlerinin sert direnmesi ile karşılaştılar. İtalyan birlikleri "ceza olsun diye" 3.000 Arabı öldürdüler, aileleri toptan yok ettiler, kadınları ve çocukları kılıçtan geçirdiler. Lenin, daha o zaman, karaparçasının iç taraflarında Arap aşiretlerinin İtalyan katımına razı olmayacaklarını görmüştü. Bu halkların önünde uzun ve dikenli bir yol görüyordu, ama günün birinde sömürge efendilerinin üstünlüğüne son vereceklerine kesinlikle inanıyordu.

Jön Türkler kabinesi, Trablusgarp'ı yitirmek istemedi, İslam dünyasındaki saygınlığını yitirmekten kaygı duyuyordu. İtalyan donanması Doğu Akdeniz'e egemen olduğu için hükümet karayolu ile Trablusgarp'a bir subay grubu yolladı. İtalya'ya karşı savaşta komutayı Enver üzerine aldı. Mustafa Kemal de Anadolu, Suriye Mısır üzerinden Trablusgarp'a geçti. Mısır'da bedevi kılığına girdi. Çünkü İngiliz makamları Trablusgrap sınırını kapatmışlardı. İngiliz gizli servisi, arkadaşlarından ikisini tutukladı. Sınır istasyonundaki Mısırlı subaya, Mustafa Kemal'in tam bir kişilik tanımlaması bildirildi: ince ve uzun boylu, mavi gözlü, açık sarı saçlı, çok az arapça bilir. Tren istasyona girdiği zaman Mısırlı subay Mustafa Kemal'i hemen buldu. Ama İngilizlere olduğu kadar İtalyan emperyalistlerine de kini vardı; mavi gözlü Türkü hemen bıraktı ve aynı belirtileri taşıyan bir Berberi'yi tutukladı.

9 Ocak 1912'de Mustafa Kemal Tobruk önündeki ilk çarpışmada başarılı oldu. Bu arada binbaşılığa yükseltildi ve Derne önlerinde bulunan Arap savaşçılarının komutasını ele aldı. Karargâhı, Türk Başkomutanı'nın, Yarbay Enver'in süslü çadırının kurulu olduğu yerde bulunuyordu. Yürekli bedeviler ölümü iyice göze alarak İtalyan mevzilerine saldırıyor, birçok küçük başarılar sağlıyorlardı. Gene de bu savaş kazanamazlardı. Yakında bulunan İtalya'dan silah ve asker getiren yeni gemiler durmadan Trablusgarp limanlarına giriyordu. İtalyan gemi topları Derne vadisini bir mezara çevirdi.

Enver, halifenin temsilcisi olarak Arap şeyhlerinden saygı bekliyordu. İtalyanların gene denize doğru atılacaklarına kesin inanç içinde, birinin ardından başka bir büyük plan hazırlıyordu. Planlarını Kemal ile görüştükçe, aralarında sert tartışmalar çıkıyordu. Daha önceki yıllarda da sözü edilen siyasal nedenler yüzünden birbirlerinden çok uzaklaşmışlardı. Enver, karakter bakımından kendisinden çok değişik olan Kemal'i, aynı zamanda kişisel düşmanı ve rakibi olarak görüyordu. Pomiankowski, Enver'i "doğuştan akıllı ve becerikli, kişilik bakımından metin ve yürekli, alçakgönüllülük maskesi altında ölçsüz bir tutkuyu gizleyen" kişi olarak tanımlar. Ama onda "olabilen ve erişilebilen konusunda şaşılacak bir sezgi eksikliği bulunduğunu" da anlatır. (16) Buna karşılık Mustafa Kemal için yalnız kesin

gerçekler ve sayılar söz konusudur. Enver, talihe güvendiği halde, Kemal üstün bir satranç oyuncusu gibi her gerçek olanağı nerdeyse matematiksel bir incelikle tartar ve düşmanın yapılabilecek karşı çıkışlarını hesaplardı. Enver'in her strateji kararına karşı eleştirici, bazen de iğneleyici sözlerini öne sürtüverirdi. Trablusgarp serüveni bu iki insan arasındaki ayrılığı, bir daha giderilemeyecek ölçüde derinleştirdi.

Trablusgarp'ın acımasız çöl güneşi altında kanlı çarpışmalar bir yıla yakın sürdü. 1912 Ekim ayının ortasında Türk subaylarına, Balkan bloku devletlerinin -Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan- Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birbiri ardından ilk Balkan savaşını başlattıkları haberi ulaştı. Çarlık Rusyası, meydana getirdiği Balkan blokunu, yaklaşmakta olan dünya çatışmasında, özellikle Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya karşı kullanmayı düşünüyordu. Ama alet ustasının elinden kaydı. Emperyalist Rusya savaş hazırlığını yapmadan, Balkan devletleri, ulusal hedeflerine ulaşmak, Arnavutluk, Makedonya, Trakya üzerindeki Türk egemenliğine son vermek için hareket geçti.

Babıâli, Roma ile çabucak barış yapmak zorunda kaldı ve subayları Trablusgarp'tan geri çağırdı. Mustafa Kemal, 1912 Kasımı sonunda başkente vardığı zaman, her şey olup bitmişti. Türk ordusuna hızlı ve yok edici bir yumruk vurulmuştu. Bulgarlar, İstanbul'un 40 km. batısında bulunan Çatalca hattına erişmişlerdi. "Avrupa Türkiye" artık yoktu. 3 Kasım 1912'de Osmanlı hükümeti, barış antlaşmasında aracılık yapmaları için büyük devletlere başvurdu. Mustafa Kemal, İstanbul sokaklarında tarifsiz bir sefaletle karşılaştı. Parçalanmış ordu ile birlikte yaralı dolu arabalar, Makedonya'daki yurtlarını terk eden onbinlerce Müslüman Türk kente akın ediyordu. Kemal, yetersiz ve rüşvetçi ordu komutanları ile valiler konusunda yeteri kadar uyarılarda bulunmuştu. Ama yıkılışın bu ölçüye vardığına kendisi bile inanmak istemiyordu. Sağlık işlerinin ve geri hizmetlerin daha savaş başlangıcında korkunç bir durumda bulunduğunu kendisine anlatmışlardı. Bir mil ötede insanlar açlıktan ölüyor, koyunlar vagonlarda açlıktan telef oluyor, buğdaylar ambarlarda çürüyordu. Sokaklarda, cami avlularında, kent kenarında aceleyle kurulmuş çadırlarda konaklayan insan yığınları arasında kolera ve tifo yayılmıştı. Soğuk kuzey rüzgârları gerisini tamamlıyordu: 1912-13 kışında açlık, hastalık ve soğuk, onbinlerce insanı silip süpürdü. Mustafa Kemal, bu perişanlığın ortasında, Selanik'ten kaçmış olan annesini ve kızkardeşini günlerce aradı. Sonunda onları bir göçmen kampında buldu. Annesi yaşlanmış, gözleri nerdeyse görmez olmuştu. Onları İstanbul'da bir yere yerleştirdi.

Sonra Harbiye Nezareti'ne giderek geldiğini bildirdi ve 25 Kasım 1912'de yeni bir görev aldı. O güne kadar Gelibolu yarımadasını Bulgar saldırılarına karşı tutmuş olan Bolayır Kolordusu'nun kurmaybaşkanı olmuştu. Ama şimdilik ateşkes vardı. 1912 Aralık ayı

ortasından bu yana Londra'da, savaşan taraflar ile büyük devletler, barış koşulları üzerinde görüşmeler yapıyordu. Gerek Avusturya-Macaristan, gerekse Rusya, bencil nedenlerden dolayı güçlü bir Bulgaristan istedikleri için, Avrupa'daki hemen bütün toprakları elinden alınmak istenen Türkiye'nin zararına büyük devletler arasında bir uyuşma meydana geldi. 1912 Temmuzundan bu yana İttihat ve Terakki'nin görev almadığı Kâmil Paşa Kabinesi, teslim olmaya hazırды. Trablus'tan henüz dönmüş olan Enver, bir hükümet darbesi yapmak için bu durumdan yararlandı. 23 Ocak'ta küçük bir subay grubu ile kabinenin toplandığı odaya girdi, korkulu nazırlardan birini vurdu ve Kâmil Paşa'yı çekilmeye zorladı. Enver'in Harbiye Nazırı olduğı, Mahmut Şevket Paşa'nın Jön Türkler kabinesi, barış antlaşması koşullarını kabul etmedi ve 3 Şubat'ta savaş yeniden başladı. Enver'in savaş planı, Bolayır'ın kuzeyinde bir kara hareketinin desteğı ile Gelibolu Yarımadası'ndan çıkış yaparak kuzeye doğıru Bulgar cephesini yarmak, kuşatılmış olan Edirne'yi kurtarmak ve böylece de İstanbul önündeki Balkan orduları cephesini yıkmaktı. Mustafa Kemal, bir savaş gemisinde yapılan durum görüşmesinde gene Enver'le karşı karşıya geldi. Bulgar mevzileri çok iyi -hem de derinliğıne- pekiştirildiğı ve düşman, iç hattaki güçlü yedek birlikleriyle harekete geçebileceğı için, planın uygulanması olanaksızdı. Bu yüzden Enver, konuşulacak bir kişi değıl, buyrukları yerine getirilecek biriydi. Saldırı fiyasko ile sonuşlandı. Çıkarma birliğı, geride 6.000 ölü bıraktı. Sağı kalanlar da gemilere kaçtılar. Mustafa Kemal'in yanında bulunduğı birlikler er sayısının yarısını yitirdi ve çıkış mevzilerine geri atıldılar. Jön Türkler hükümeti, Kâmil Paşa kabinesinin kabul etmek istediğı barış koşullarını imzalamak zorunda kaldı. İlk Balkan Savaşı, Avrupa'da vaktiyle çok güçlü olan Osmanlı İmparatorluğı'ndan geriye yalnız İstanbul ile, Enez-Midilli hattına kadar bir toprak parçasının kalması biçiminde sona erdi. 1913 yazında Balkan devletleri İkinci Balkan savaşında ganimet kavgası yüzünden çözümler gösterdikleri için, Türkiye, bu fırsattan yararlandı ve Edirne'yi geri aldı. Bu yüzden Enver ününü artırdı. İstanbul'un bütün vitrinlerinde onun resmi şu altyazı ile görölüyordu: "Edirne fatihi!" 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Barışı ile Türkiye, Edirne ile birlikte Meriç'e kadar Doğı Trakya'yı geri alıyor ve bugün de geçerlikte bulunan sınır çiziliyordu.

Balkanlarda Osmanlı egemenliğinin çöküşü, Jön Türklerin inanılır olmayan devlet ülküşü "Osmanlıcılığı" da kesinlikle ortadan sildi. Jön Türklerin ideologları arasında hemen "Türkçülük" akımı yayıldı. Yayımcılar ve eğitimciler uzun süredir, pek az dikkati çekmekle birlikte, romantizmle karışık bir Türk milliyetçiliğini savunuyorlardı. Eskiden Anadolu köylüsünü tanımlamak için kullanılan, küçümsemeli "Türk" sözünü gene onurlandırdılar. Türk halk dilini edebiyata sokma, okumuşların dilini Farsça ve Arapça öğelerden arıtma çabası güdüyorlardı. Türk toplumunda Müslümanlıkla ilişkinin kuruluşundan önceki eski Türk halk

yaşamı ve sanatı üzerinde duruluyordu. 1912'de Türk Yurdu dergisi çıkmaya başladı. Aynı yıl "Türk Ocağı" denilen kulüp kuruldu.

Yazar Ziya Gökalp (1875-1924), genç Türk aydınlarının fikir önderi oldu ve Mustafa Kemal'i de çok etkiledi. Gökalp'in görüşlerinin temel düşüncesi, Türk ulusunun ulusal kültürünü yeniden bularak yenileşmesi gerektiğinde toplanıyordu. Bu arayışta önderliği, bir düşünür seçkinler grubu yapacaktı. Ancak bundan sonra Avrupa uygarlığının önemli edimlerini - Ziya Gökalp yaygın bir sanayileşmeden yanaydı- Türk kültürüne katmak olanağı vardı. Bu hedefe, aydınlarla halk arasında kurulacak sıkı bir bağ ile ulaşılabilirdi.

Bu burjuva-milliyetçi ideoloji, Türkiye'nin, Çin, İran ve sömürge ülkeler gibi emperyalizme karşı büyük burjuva-demokratik hareketlerin ve ayaklanmaların arifesinde bulunduğunu gösteren bir işaretti. Bu ideolojinin sınıfsal bencilliği ve burjuva sınırlılığı, Ziya Gökalp'in toplumun gelişmesi için asıl öğeyi milliyetçilikte görmesinden ileri geliyordu. Ona göre, Türkiye'de sanayileşme ile birlikte kendini gösterecek olan sosyalizm de kaçınılması gereken bir şeydi: "Yalnız siyasal savaş sırasında değil, ekonomik savaşında da ulusal ülküler sınıfsal ülkülerden her zaman önde gelmelidir." (17). Özellikle bu görüş, 1919'dan sonra Kemal Atatürk'ün siyasal tutumunu belirlemiştir.

Oysa bu sıralarda Lenin, ezilen halkların ulusal kurtuluş savaşımının, emperyalizme karşı uluslararası sınıf savaşımının bir parçası olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı ezilen ülkelerin sosyalistlerinden, burjuva-demokratik ulusal kurtuluş hareketini kesinlikle desteklemelerini, aynı zamanda da küçük ulus sınırlılığına, bencilliğe, hareketin kendi kabuğu içinde kalmasına ve soyutlanmasına karşı savaşmalarını istedi. Ayrıca ezilen ulusların sosyalistleri, ezilen ulusun işçileri ile ezen ulusun işçileri arasında birlik kurmalı ve bunu savunmalıydılar.

"Türkçülüğün" burjuva milliyetçiliği için tipik olan gerici öğelerini, şovenist "Pantürkizm" ya da "Turancılık" ortaya koyuyordu. Ziya Gökalp'in yapıtında bu da vardı. 1911'de yazdığı "Turan" adlı şiirinde, Türklerin vatanının, ne Türkiye, ne de Türkistan, büyük ve ölümsüz ülke Turan olduğu görüşünü buluruz. Jön Türklerin önderleri, burada yatan, Anadolu'dan Orta Asya ve Moğolistan'a kadar Türkçe konuşan bütün halkların birleştirilmesi olanağı konusundaki düşünceye sarıldılar. Talat Paşa, "Bu bizi Sarı Denize kadar götürebilir!" diyerek Turancılığa hemen siyasal bir patlama gücü verdi. (18). İttihat ve Terakki Partisi'nin egemen çevreleri- Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, herkesin kendi ulusal toplumu üzerindeki düşüncelere olan ilgisini, saldırgan bir yayılma programına doğru yönelttiler. Enver, bunu ancak Alman emperyalistlerinin yardımı ile gerçekleştirebilirdi. Çünkü program ilk planda Rus egemenliği altında bulunan bölgeleri (Kafkasya, Kırım, Orta Asya) içine alıyordu. Ünlü Türk yazarı Halide Edip'in anılarından anlaşıldığına göre, böyle serüvenli bir programı

zamanın burjuva Türk aydınlarının büyük bir kısmı kabul etmiyordu. Mustafa Kemal'in, Enver'in politikasını eleştirisi arasında bunları da sayabiliriz.

27 Ekim 1913'te, Mustafa Kemal, Sofya'da Türk askeri ataşeliği görevine başladı. Atatürk üzerine kitap yazanlardan bazılarının belirttiği gibi, Enver Paşa'nın, böylece tedirgin edici bir eleştiriciyi ordudan uzaklaştırmak istediği akla yakın geliyor. Daha önce Abdülhamit zamanında da görülen bir uygulamaydı bu. Ama Enver Paşa, eskiden olduğu gibi şimdi de Harbiye Nezareti'nin ataşeler dairesindeki yazı masalarına Kemal'in raporlarının gelmesini, İstanbul'da olup bitenler konusunda çok sayıda arkadaşının Kemal'i sürekli olarak haberdar etmesini önleyemedi.

Sofya Elçisi Fethi Bey, Kemal'i, Bulgar başkentinin kibar, feodal-burjuva toplumuna soktu. Kemal, bir generalin kızı ile ilişki kurmak istedi, ama olumlu karşılık alamadı. Sofya salonlarındaki kadınlar onu fazla "taşralı" buluyorlardı. Kendisi gerçekten bu toplum için fazla diri ve yalın kişiydi. Onu etkileyen ve özendiren bir şey vardı: şu Bulgar kadınlarının serbest, bilinçli ve peçesiz dolaşması. Harem ve peçe ile küçük düşürülmüş Türk kadını bakımından büyük bir çelişki.

Sonraları Bulgaristan'la ilgili bir izlenimini daha açıklamıştı. Bir gün dans çayı sırasında bir kahvede oturuyordu. Şef garsonun bir köylüye servis yapmadığını ve onu dışarı atmak istediğini gördü. Köylü dışarı çıkmayınca adam bir polis çağırdı. Ama polis de bir şey yapamadı, köylünün ödeyecek parası vardı. Bunun üzerine köylü şöyle dedi: "Utanmıyor musun? Sen ve Sofya halkı, hatta bütün Bulgaristan, benim tüfeğimin ve sabanımın gölgesinde yaşıyorsunuz. Oysa sen, yanında yemek yeme hakkını bana tanımaktan kaçınıyorsun demek?" (19) Kemal bu olayı anlatırken, Türk köylüsünün de bu bilince erişmesi gerektiğini, Türkiye'nin efendisi olmasını sözlerine ekledi. Sofya'da geçirdiği günler, Mustafa Kemal'de yalnız Türk halkının, köylünün, Türkiye'nin alınyazısını iyiye doğru yöneltebileceği düşüncesinin yerleşmesine yardım etti.

ALMAN KOMUTASI ALTINDA

1914 Temmuzunda İstanbul'un daracık ve tozlu caddelerinde, sokaklarında oturan insanlar tropik bir sıcak altında terliyordu. Boğazın kıyılarında ise yılın en sıcak mevsiminde bile her şey güzeldir. Karadeniz tarafından serin bir rüzgâr eser. Boğaz, tablo kadar güzel kıyıları ve masmavi gökyüzü ile dünyamızın en güzel köşelerinden biridir. Bu yüzden 1914 yılının gerginlik dolu bu Temmuz günlerinde bile Tarabya otelleri ile deniz kıyısındaki villalar dopdoluydu. Türk ve Mısırlı prensler, yüksek rütbeliler, egemen ülkelerin elçileri, zengin

Rum ve Ermeni bankerler, tüccarlar ve fabrikatörler, yazı burada geçiriyorlardı.

Yeniköy'de Sadrazam Said Halim Köşkü ile Tarabya'da Alman Büyükelçisi'nin yazlığı arasında, iyi giyinmiş aylakların gözünden uzak, önemli görüşmeler oluyordu. Büyükelçi Wangenheim, 22 Temmuz'da Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı kabul etti. Enver Paşa kendisine bir ittifak önerisi yapmıştı. İtilaf yanlısı nazırları da bundan haberdar etmemişti.

28 Temmuz'da, büyük dünya çatışmasının başlangıcından dört gün önce, Sadrazam Said Halim öneriyi resmen tekrarladı.

Bir yanda İngiltere, Fransa, Rusya, öte yanda Almanya ile Avusturya-Macaristan olmak üzere taraflar arasındaki rekabet öylesine sertleşmişti ki, barut fıçısının patlaması için küçük bir kıvılcım yeterliydi. Bu kıvılcım, Sarayevoda Avusturya veliahdı Franz Ferdinand'ın Sırp milliyetçileri tarafından öldürülmesi oldu. Alman emperyalistleri, uğrunda çaba gösterdikleri "güneşte yer kapma"da kendilerine yardımcı olur diye, anlaşmazlığın çözümlenmesi için istekle çalışıyorlardı. 1 Ağustos 1914'te, Lenin'in sözleriyle söylersek, "soyguncu büyük devletlerin iki grubu arasında sömürgeleri paylaşma, başka ulusları köleleştirme, dünya pazarlarında üstünlükler ve ayrıcalıklar sağlama savaşı"(20) başladı. Enver Paşa'nın çevresindeki Jön Türkler kliği kenarda kalmak istemiyor, topraklar ele geçirmek amacı güdüyordu. İtilafa katılma ya da hiç değilse tarafsız kalma konusunda İngiltere, Fransa ve Rusya'dan öneriler geliyordu. Türk ortaklık paylarını ve tahvillerini ellerinde bulunduran Fransız ve İngilizler, kabineye kadar ellerini uzatıyorlardı. Ama daha önce gördüğümüz gibi, bu yarışta emperyalist Almanya epeyce önde gidiyordu: Ordu, stratejik bakımdan en önemli olan demiryolu ve hatta Jön Türklerden önemli iktidar sahipleri Alman etkisi altındaydı. Bu yüzden, Almanya'nın doğuda siyasal amaçları olmadığını, yalnızca ekonomik amaçlar güttüğünü, Orta Avrupa devletlerine katılırsa Osmanlı İmparatorluğu'na toprakları konusunda güvence sağlama ve belki de bunları genişletme sözü verdiğini söyleyen Wangenheim'a da inanıyorlardı. Almanya, Rusya'nın ve doğudaki İngiliz üslerinin tersine Türk sınırından uzaktı ve bu yüzden en az tehlikeli görünüyordu. Türkiye'yi bölmek için Londra, Paris ve Petersburg'da planlar yapıldığı da çok iyi biliniyordu.

Bu değerlendirme, iktidar sahibi Jön Türklerin en tehlikeli yanlış hesaplarından biri olarak kendini gösterdi. Bunu ancak onların milliyetçi dar görüşlülüğü ve şovenist ele geçirme tutkusu ile açıklama olanağı var. Yakın ve Ortadoğu, Alman emperyalizmi için başlıca yayılma bölgelerinden biriydi. Burayı ele geçirme ya da isteme -kısmen değişmiş yöntemlerle de olsa- emperyalizmin iktidar gücünün sürekli savaşım hedefi olmuş ve olmaktadır. Alman tekeli burjuvazisi ve saldırıların planlanmasında ve yürütülmesinde rol oynayan merkez kuruluşları, Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay, daha ilk Emperyalist Dünya Savaşı'nda

Türkiye'yi yalnız kendi etki alanları içinde bir yarı-sömürge durumuna dönüştürmeye ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap bölgelerini sömürge egemenliği altına almaya kararlıydılar. Örneğin 1915 Kasımı'nda Yukarı Silezya Kömür ve Çelik Sanayii, "merkez devletleri Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Balkan devletleri ve Türkiye ile askeri bakımdan bir konvansiyon, ekonomik bakımdan ticaret ve gümrük antlaşmaları yoluyla olabildiği kadar uzun bir süre için Flamanca'dan İran Körfezi'ne kadar uzanan sınıksız bir devletler bloku halinde birleşmesini"(21) istedi. Bunun dışında Türkiye, daha serüvenli Alman planları için eşsiz bir üs meydana getiriyordu: İran ve Afganistan yoluyla İngiliz Hindistan'ına ve Mısır yoluyla Orta Afrika'ya girmek, buralarda büyük, bağlantılı bir sömürge imparatorluğu kurmak. Alman tekelleri için savaş, savaş-öncesinin Bağdat demiryolu politikasını sürdürmek için de başka bir araçtı. Birçok belgeler, Alman finans-kapitalinin Osmanlı İmparatorluğu için itilafın finans-kapitali kadar tehlikeli olduğunu tanıtlıyordu. Bağdat demiryolu yayılmasının, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halk yığınlarının sömürülmesinin gerici niteliğini daha savaşın ortasında görmeleri ve gözler önüne sermeleri bakımından işçi hareketi içinde Alman solcularına onur sağlamıştır. Rosa Luxemburg, Berlin kadınlar hapisanesinde şunları yazıyordu:

"Alman emperyalizminin en önemli harekât alanı Türkiye, burada yolları açan da, Almanya'nın doğu politikasında ağırlık noktasını meydana getiren Deutsche Bank ile onun Asya'da giriştiği büyük işler olmuştur. ... Bu yoldan ... iki türlü sonuç elde ediliyor. Anadolu'nun köylü ekonomisi, Avrupa, özellikle Alman banka ve sanayi sermayesinin yararına işleyecek iyi düzenlenmiş bir sömürme sürecinin hedefi haline geliyor. Böylece Türkiye'de Almanya'nın 'çıkarma alanları' genişliyor. Bunlar, gene Türkiye'nin siyasal 'korunması' için temel ve fırsat sağlıyor. Aynı zamanda köylülerin ekonomik sömürsü için gerekli emme aygıtı, Türk hükümeti, Alman dış politikasının uslu bir aleti, kâhyası durumuna giriyor."(22)

2 Ağustos 1914'te Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu gizli bir ittifak kurdular. Ama Türk kabinesindeki tarafsızlar ve İtilaf yanlıları, emperyalist Almanya'nın yanbaşıında savaşa girmeye henüz karar veremiyorlardı. Alman askeri danışmanları ise Enver Paşa ile birlikte Türk ordusunun saldırıları için planlar hazırlıyorlardı. Bunlar, Alman tekel sermayesinin yayılma özelliklerine tıpatıp uygun düşüyordu: Kafkas sınırındaki bir saldırı, Bakû'yü merkez devletlerinin eline geçirecek, İran ve Hindistan kapısını açacaktır. Süveyş kanalında Türklerin harekete geçmesi, Alman mali ve sınai devlere Mısır üzerinde egemenlik sağlayacak, özlenen büyük Afrika sömürge imparatorluğunun temelini atacaktır. Aynı zamanda, bu hareketlerle, Avrupa'da, Alman ve Avusturya silahlı kuvvetlerinin hareketleri desteklenebilecek; çünkü

İngiliz ve Rus yüksek komutanlığı, Avrupa'nın ana cephelerinden birliklerini çekmek zorunda kalacaktı.

1914 Ağustosunda başında Genelkurmay Başkanı V. Moltke'nin üzerine, Türkiye'nin savaşa girmeye zorlanması için İstanbul'daki Alman ilgilileri yoğun bir etkinliğe giriştiler. 10 Ağustos 1914'te Akdeniz'de İngilizlerin kovalamasından kaçan "Goeben" zırhlısı ile küçük "Breslau" zırhlısı Çanakkale Boğazı'na girdi. Bu durum, Enver Paşa'nın çevresindeki Alman yanlılarını güçlendirdi. Bahriye Nezareti tarafından Londra'daki Armstrong-Vickers tersanesine sipariş edilen ve tamamlanmış olan "Sultan Osman" ve "Reşadiye" savaş gemilerine, İngiliz hükümeti savaşın başlamasından hemen sonra elkoymuştu. Enver, Talat ve Cemal, "Goeben" ile "Breslau"nun sözde satın alındığını ve Türklerin hizmetine sokulduğunu kabul ettirdiler. Alman komutanı Amiral Souchon'u da Türk donanma komutanlığına atadılar. 29 Ağustos 1914'te iki Alman amirali, 15 deniz subayı ve 281 deniz topçusu daha Türk başkentine geldiler. Bunlar boğazlardaki müstahkem yerlerin yönetimini aldılar. Türk ordusunda ve donanmasında bütün kilit noktalarını elde eden Alman subayları, ordunun seferberlik durumuna geçmesi için hızla ilerletiyorlardı. Türkiye daha fazla hareketsiz kalırsa, Enver'i görevlerini bırakmakla korkutuyorlardı.

Bu sırada Türk hükümetinin İtilaf Devletleri'yle yürüttüğü gizli görüşmeler ölü noktaya gelmişti. Türkiye, tarafsızlığının bedeli olarak, kapitülasyonların kaldırılmasını istemişti. Ama müttefikler, özellikle dengesiz anlaşmalarla sağladıkları ekonomik ayrıcalıkları feda etmek istemediler. Şimdi Enver, hâlâ daha kararsız olan kabine çoğunluğunu, savaş serüveni içine çekmek için kesin darbeyi indirebilirdi. 22 Ekim 1914'te donanma komutanı Amiral Souchon'a şu gizli buyruğu imzaladı: "Türk donanması Karadeniz'de deniz üstünlüğünü sağlayacaktır. Rus donanmasını bulunuz ve savaş ilanı yapmaksızın bulunduğu yerde ona saldırınız."(23)

29 Ekimde, Türk savaş gemileri, Karadeniz'de Rusların Sivastopol, Odesa, Feodosiya ve Novorosisk limanlarını topa tuttu. Petrol ve buğday depoları alevler içinde kaldı. Dönüşte de bir Rus mayın gemisi ile bir torpido botu batırdılar. Hemen ardından, İtilaf Devletleri, Türkiye'ye savaş ilan etti. Enver Paşa'nın çevresindeki Jön Türkler kliğinin yardımı ile Alman Yüksek Komutanlığı, dünyanın yeniden paylaşılması yolunda, Alman emperyalistlerinin savaşına Osmanlı İmparatorluğu'nu sokmayı başarmıştı.

Mustafa Kemal, Sofya'daki ateşelik masasında, 1914 yılının yaz ve güz aylarında İstanbul'da geçen olayları kuşku içinde izliyordu. Almanya'nın yanında savaşa sürüklenilmemesi için durmadan uyarılar yapıyordu. Alman orduları henüz Paris'e doğru durdurulmaz sanılan yürüyüşte iken, Almanya ile müttefiklerinin yenileceğini haber vermişti. Soğukkanlı hesap

yapan bir kişi olarak, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Alman yıldırım savaşı stratejisini başarısızlığa uğratmak ve sonunda savaşı kazançla bitirmek için gerekli çok daha büyük insan ve gereç kaynaklarına sahip olduğunu gözler önüne seriyordu. Hem bu savaş onun vatanına ne getirecekti? Analar,", Balkan savaşlarında ölenler için hâlâ gözyaşı dökmüyorlar mıydı? Böyle yararsız bir sorun için daha çok insan yok olmalı mıydı? Sınır boylarında yaşayan halkı, örneğin Rumlar, Ermeniler ve Araplar, fırsatı geldiği zaman Türk egemenliğini yıkma anını bekleyen; çağdaş bir savaş için ulaşım yolları tamamıyla yetersiz olan; tarımı verimsiz halde duran, sanayii ne ağır silah, ne de gerekli cephaneyi yapabilen bir devlet, savaşı nasıl başarı ile yürütebilirdi? Ama Harbiye Nezareti Mustafa Kemal'in sunuşlarını "zamana uymaz" nitelikte diye bir kenara itiyordu. Cemal Paşa'nın bile Enver'in yoluna girdiğini görecekti. Mustafa Kemal, bu savaşın, gerçek, emperyalist niteliğini henüz görmüyordu. Ağır basan olgularda onun için bilinmeyen şeylerdi. Kendisi yalnız resmi Türk açıklamasına göre Rusların çıkardığı ve Karadeniz'de geçen bir "çatışma"yı biliyordu. Enver Paşa ile General Liman von Sanders arasında yapılan, bütün Türk ordusunu Alman askeri kuruluşunun "gerçek komutası" altına sokan gizli anlaşmadan da haberi yoktu.

Ama kısa bir zaman sonra bu gerçekle karşı karşıya gelecekti. Savaş çıktıktan sonra askeri ateşe Mustafa Kemal, Sofya'nın diplomatik salonlarındaki sessizlikten sıkılmaya başlamıştı. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğine inanmıyordu. Padişahın ilan ettiği, bütün Müslümanların "kutsal savaş"ını bir maskaralık olarak görüyordu. Ama Türk subayı olarak Türk yurdunu yabancı devletlerin saldırısına karşı savunmayı da görev biliyordu. Savaşa bu anlamı veriyordu. "Başkomutan Vekili"(24) ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya kendisini orduya alması için yazdı. Ama Enver, onun Sofya'da kalmasını uygun buldu. Kemal dileğini birçok kez yineledi. Hiçbir karşılık gelmeyince, kendi başına yalın bir asker olarak cepheye gitmek üzere en önemli öteberisini topladı. O sırada Harbiye Nezareti'nden bir telgraf aldı; 2 Şubat 1915'te 19. Piyade Tümeni Komutanlığı'na atanmıştı. Bu 19. Tümenin nerede olduğunu bilen birisine başkentin askeri makamlarında rastlayıncaya kadar bir süre geçirmek zorunda kaldı. Tümen henüz kuruluyordu ve Çanakkale boğazındaki savunma görevini alan, General Liman von Sanders ordusuna bağlıydı.

Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'nin koridorlarında dolaşırken eski muhalifi, şimdiki Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya da rastladı. Aralık ayında Enver, Kafkas ordusunun komutasını bizzat yüklenmişti. Baron von Wangenheim ve Türk ordusunun Alman Genelkurmay Başkanı General Bronsart ile olan anlaşması gereğince, Pantürkizmin ve Panislamizmin ele geçirme planlarını gerçekleştirmek istiyordu: 19 Aralık 1914'te saldırıya geçen ordunun ilerleme yönü Azerbaycan-İran-Hindistan'dı. Ama hangi koşullar altında! En

yakın tren istasyonuna 600 km uzakta, 2 bin metre yükseklikte bir plato üstünde, eksi 20-25 derece soğukta, dört gün yetecek ekmeği ile 100 bin kişi saldırıya başladı. Hatta 9. Kolordu birbuçuk metre karın içinde daha hızlı ilerleyebilmek için paltoları Erzurum'da bırakmıştı. 14 gün içinde bu ordu. Sarıkamış Meydan Savaşı'nda Rus birlikleri tarafından neredeyse yok edildi. 80 bin kişi soğuktan ve açlıktan öldü, 8 bin kişi tutsak oldu ya da öldürüldü. Bunlar, bir acemi asker tarafından, gerçekte yabancı, Alman tekellerinin kârları uğruna ölüme itildiler. Napolyon'u taklit etmeyi seven bu adam, şimdi Mustafa Kemal'in karşısında duruyordu. Zayıflamış ve bitik bir durumda görünüyordu. Mustafa Kemal, ona, "Biraz yorgunsun galiba?" diye sordu. "Hayır, pek değilim" karşılığı geldi. Kemal, biraz daha açtı konuyu: "Neler oldu?" Başkomutan Vekili açıkladı: "Yenildik, iyice yenildik." Kemal soruşturuyordu: "Peki genel durum, o nasıl?" "Çok iyi";(25) diye kısa bir karşılık geldi. Herhalde bu, onun kişisel durumuna ilişkindi. Çünkü vicdansız serüvenci Enver, Alman Genelkurmayı'na ve Deutsche Bank'a dayanarak, devletin en güçlü adamı olmuştu. Durum değiştiğinde, dayanaklar ortadan kalktığında, ne olacaktı acaba?

Mustafa Kemal, daha sonra yeni ordu komutanı General Liman von Sanders'e göreve başlangıç ziyareti yaptı. General, karşısındakinin Sofya'dan henüz geldiğini öğrenince, Bulgaristan'ın Almanya yanında savaşa girmek için ne zaman karar vereceğini sordu. Mustafa Kemal, Bulgarların önemli bir Alman başarısını beklediklerini söyledi. Alman generali öfkeli bir tavır takındı ve kibirli bir gülümseme ile sordu: "Bulgarlar, Alman ordusunun başarısına hâlâ inanmıyorlar mı?" Kemal, tam bir soğukkanlılıkla "Hayır" diye karşılık verdi. Liman von Sanders, bir müttefikin davasına karşı gösterilen bu güven eksikliğinden dolayı öfkesinden kızarmış durumda yakındı. Mustafa Kemal'in onun öfkesine katılmadığını anlayınca, şüpheci biçimde sordu: "Bu konuda sizin görüşünüz ne?" Kemal bir an duraladı. Ne de olsa henüz komutanlığı kesinlik kazanmamıştı. Ama öte yandan, ilgili kişilere Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda görüşünü o kadar sık ve o kadar açıklıkla söylemişti ki, bunları artık geri alamazdı. Böylece konuştu: "Bulgarların haklı olduğunu sanıyorum." Bunun üzerine general ayağa kalktı ve Kemal dışarı çıktı.(26)

Çanakkale Boğazı'ndaki tümenine ulaştığı zaman, boğazın girişi önünde İngiliz-Fransız donanması toplanmış, kıyı müstahkem yerlerini bombardıman ediyordu. Boğazın girişine egemen olan Seddülbahir ve Kumkale istihkâmları susturulmuştu. Müttefik yüksek komutanlığı, Rusya ile bağlantı yolunu yeniden açmak ve Türkiye'yi safdışı bırakmak için İstanbul'a ulaşmayı tasarlıyordu. Ancak müttefikler tarafından da askeri harekâtın siyasal hedefleri vardı. Çarlık hükümeti, başarılı bir Çanakkale harekâtının boğazları İngiltere ile Fransa'nın etkinlik alanına sokacağından korkuyordu. İstanbul'un alınması ise emperyalist

Rusya'nın ana hedeflerinden biriydi ve 1914 gznde İngiliz Dışışleri Bakanı Grey tarafından Rusya'ya bunun sözü de verilmişti. Fransa'da cepheyi rahatlatmak için Rus yardımı gerekiydi. şimdi Rus Dışışleri Bakanı Sasonov, resmi sözleşmeler yapılması konusunda mtfevikleri sıkıştırıyordu. İngiltere ve Fransa, 18 Mart 1915'te, gizlice alınıp verilen notalarla, Türkiye'nin yenilmesi halinde İstanbul ile boğazlar bölgesinin Rusya'ya bırakılmasını kabul ettiler. Buna karşılık arlık hükümeti de Asya Türkiyesi konusunda İngiltere ve Fransa'ya "zel haklar" tanıdı. Böylece büyük devletler Türkiye'nin paylaşılması için ilk adımı atmışlardı.

18 Mart 1915'te, Mtfevik donanması, 16 büyük savaş gemisi ile yarmayı sağlamak için Çanakkale Boğazi'na girdi. Ancak kıyı bataryalarının ateşi, denizaltı torpidoları ve mayınlar dolayısıyla İngiliz-Fransız donanması dört savaş gemisi yitirdi, ötekiler de ağır hasar gördü. Saldırı pskrtlmşt. Ama bütün belirtiler, Mtfeviklerin Gelibolu Yarımadası'na bir çıkartma yaparak donanmaya İstanbul yolunu açma girişiminde bulunacaklarını gösteriyordu. General Liman von Sanders komutasındaki 5. Türk Ordusu'nun savunmaya hazırlanmak için yeterli zamanı vardı. Mustafa Kemal, Eceabat'ta yedek olarak bekleyen komutasındaki 19. Tümen'in alaylarını sürekli yürüyüşler ve eğitimle hareket halinde tutuyordu. 5. Ordu'nun altı tümeni Bolayır'dan Bezika koyuna kadar tüm kıyı çizgisini kapatamadığı için, bir çıkartma durumunda bunların en tehlikeli yerlere en kısa yoldan götürülebilmesi gerekiydi.

25 Nisan 1915'te sabahın erken saatlerinde İngiliz gemi topçusunun gürültüsü Mustafa Kemal'i tümen kararghında uyandırdı. İlk ıkartma harekatı ile ilgili haber hemen ulaştı. Çoğu Avustralyalı, Yeni Zelandalı ve Hintli olan 81 bin kişilik İngiliz birlikleri, savaş gemilerinin ateş koruması altında Arıburnu, Kabatepe ve Seddülbahir'de Gelibolu Yarımadası'na, Asya yakasında da Kumkale'de karaya çıkarıldı. Arıburnu'ndan gelen haberler Mustafa Kemal'i kaygılandırıyor. Düşman burada bulunan 9. Tümen'in zayıf güvenlik hatlarını yarmayı ve tepeleri aşmayı başarırsa, boğaz kıyısındaki Eceabat'a oldukça kolaylıkla ilerleyebilirdi. Bu yüzden Mustafa Kemal hemen karar verip buyruk almadan harekete geçti. Türk yurtseveri olarak, düşmanın içerilere doğru yolunu kapamayı görev biliyordu. Bu znel onurlu tutum ne kadar çok saygıdeğer olsa da, Mustafa Kemal, bu tutumla bile nesnel bakımdan Alman tekellerinin ve Türk gericilerinin isteklerini yerine getiren kişi olmaktan öte geçmiyordu.

Mustafa Kemal tümeni alarma geçirdi ve Arıburnu yönünde yürüyüşe soktu. Daracık yarımada üzerindeki önemli tepeleri mutlaka İngilizlerden önce ele geçirmek zorundaydı. Kendisini ağır ağır izleyen alayların önünde kurmayı ile atını sürüyordu. Gemi topçusunun ağır ateşi arasında, kayaların ve çalıların üzerinden Kocaçimen tepesine ulaşıldı. Buradan

denizdeki düşman gemilerini görebiliyordu. Henüz gerilerde bulunan birliklerin on dakika dinlenmesi buyruğunu verdi. Bu arada kendisi, üç subayla birlikte en yakın tepeye, Conkbayırı'na gitti. Conkbayırı'nın güneyinde bulunan 261 numaralı tepeye keşif için daha önce yolladığı bölüğün hızla koşarak geriye kaçtığını gördü. Bundan sonraki önemli anların anlatılması için sözü Mustafa Kemal'in kendisine bırakalım: "Onlara bağırdım: 'Niçin kaçuyorsunuz?' Cevap verdiler: 'Düşman!' 'Nerede?' 'Orada' diyerek 261 numaralı tepeyi gösterdiler. Doğruydular. İngilizler 261 numaralı tepeye avcı hatları ile yaklaşıyorlardı. Hiçbir engelle karşılaşmadan ilerliyorlardı. Durumu göz önüne getirin!.. Düşman şimdi bana kendi birliklerimden daha yakındı. Biraz daha ilerleyince, birliklerim çok nazik bir duruma düşeceklerdi. Bilmiyorum, mantıksal bir düşünmenin sonucu muydu, yoksa doğal bir dürtü mü; kaçanlara bağırdım: 'Düşmandan kaçılmaz!' 'Cephanemiz kalmadı!' 'Cephaneniz yoksa, süngünüz var!' Süngü takmalarını emrettim. Sonra askerlere bağırdım: 'Yere yat!' Emir subayını, arkadan gelen piyade alayı ile dağ topçu bataryasının en kısa yoldan Conkbayırı'na yöneltilmesi için geriye yolladım. Askerlerim kendilerini yere atınca, düşman birlikleri de mevzilendiler. Bize çarpışmayı kazandıran bu andı. ...Düşman bir ara kararsız kaldı. Bu arada 57. Alay Conkbayırı'na ulaştı."(27)

İlk taburlar geldiği zaman, Mustafa Kemal, karşı-saldırıya başladı. Türk askerleri düşmanı adım adım gerilettiler. Mustafa Kemal, düşmanı gene denize püskürtmek istiyordu. Ama bütün gün sürekli olarak yeni İngiliz bölükleri karaya çıktılar ve tepeye doğru saldırılarda bulundular. Tümen Arıburnu'na yaklaştıkça, gemi topçusunun öldürücü ateşi saflarda öylesine büyük yarıklar açıyordu. Akşama doğru savaş gürültüsü azalıp da askerler bitkin halde kısa bir dinlenme yaparken, Mustafa Kemal, ana hedefine ulaştığını saptadı. İngilizlerin sefer ordusu Eceabat'a doğru hızla sızamamış ve böylece baskın başarısızlığa uğramıştı. Mayıs ortasına kadar saldırılar ve karşı-saldırılar sürüp gitti. 19. Tümen ve bu arada hızla getirilen pekiştirmeler Arıburnu çevresindeki kayalık tepelere sınıksız yerleştiler. Sonunda cephe tam bir mevzi savaşı durumuna girdi.

Harbiye Nezareti'nde fazla önem verilmeyen Mustafa Kemal, çarpışmaların ilk gününden başlayarak kendisinde gerçekte neler saklı olduğunu gösterdi. Liman von Sanders'in verdiği öğüdün tersine, çarpışma durumunu en ön çizginin olabildiği kadar yakınına sürdürdü ve keşiflerde bulunduğu, askerlerle konuştuğu mevzilerden hiçbir zaman ayrılmadı. Böylece savaş alanında durumu yakından biliyor, sonra da çabuk kararlar veriyor ve bunları da atikçe uyguluyordu. Sorumluluktan kaçmıyor, tersine, onu arıyor ve bağımsız davranıyordu.

Ağustos 1915'te bu durumu bir daha tanıtladı. Müttefik Başkomutanlığı sonucu elde etmek istiyordu. 6 Ağustos'u 7 Ağustos'a bağlayan gece Arıburnu'nun kuzeyine 70 bin asker daha

getirdi ve Suvla Koyu'nda karaya çıkardı. Türk birliklerinin sağ kanadı bu yüzden kuşatılmış ve çökme tehlikesine girmişti. Bu sırada Yeni Zelandalılarla Avustralyalılar da Conkbayırı, Kocaçimen hattına doğru saldırdılar. Daha önceden bu tepeler tam anlamı ile yerle bir edilmişti. Burada da Türk birlikleri yalpalamaya başladı. Mustafa Kemal, son yedekleri de savaşa sokmak zorunda kaldı. Gene de Kocaçimen elden gitti. İstanbul'da padişahın kaçması için hazırlıklar yapılıyordu. Ermeni tüccarlar, en iyi pencere önlerini çok yüksek fiyatlarla kiralamışlardı bile. Buralardan İngiliz ve Fransızların girişi güzelce seyredilebilecekti. Bu nazik durumda, Liman von Sanders, 7. ve 12. Tümenleri, Saros Körfezi'nden pekiştirme olarak yolladığında, komuta birliği yoktu. Bu tümenlerin komutanı uzak bir yerde bulunuyordu. Mustafa Kemal, ordu kurmaybaşkanına telefon etti: "Bir fırsatımız daha var. Bunu kaçırırsak, belki de çok kısa zamanda genel bir çöküş ile karşı karşıya kalacağız. ...Harekâtın yönetiminin tek elde bulunması için bütün birlikleri tek bir komuta altına sokmaktan başka bir çare yok."(28) 8 Ağustos'u 9'a bağlayan gece, Liman von Sanders, kendisinin zorla saygısını kazanan Albay Mustafa Kemal'i, üç tünden meydana gelen "Anafartalar Grubu"nun komutanlığına atadı.

Durumu yeniden düzeltmek için 10 Ağustos günü saat 4.30'da karşı-saldırı başladı. Gün ağarmak üzereydi. Ama askerler mevzilerden çıkmakta kararsızlık gösteriyorlardı. Daha önceki günlerde kendilerinden çok şey istenmişti. Daha fazla beklemek ise, İngiliz kara ve deniz bataryalarının ateşini çekmek demektir. O anda Mustafa Kemal ilk asker olarak mevziden fırladı ve askerlere bağırdı: "Askerler! Ben önden gideceğim. Kamçımı yukarı kaldırıp da işaret verdiğimde, hep birlikte düşmanın üstüne atılacağız!"(29) Düşman mevzilerine doğru dimdik yürüyerek 15 adım attı, sonra işareti verdi. Onu örnek alan askerler fırladılar. İngiliz siperlerine saldırdılar ve kanlı bir yakın çarpışma ile düşmanı çıkış mevzilerine püskürttüler. Bu arada Kemal'in sağ göğsüne bir kurşun rastlamıştı. Ama saati, bu şarapnel parçasını zararsız bıraktı.

Mustafa Kemal, "Anafartalar Grubu"nun başında daha sonraki çarpışmalarda da üstün bir komutan olarak değer kazandı. Onun çabası ve kötü giyimli ve iyi beslenemeyen Türk askerlerinin şaşkıncu dayanıklılığı ile, anafartalar çarpışmalarında İngiliz sefer ordusu zafere ulaşamamıştı. Özellikle 8 ve 9 Ağustos günlerinde çok kararsız davranan İngiliz komutanlığının sayısız yanlışlıkları da buna eklendi. İngilizler, ağustos sonunda her türlü saldırıdan vazgeçtiler. Aralıkta da geeden ve sisten yararlanarak Gelibolu Yarımadası'ndaki köprübaşlarını boşalttılar. İtilaf Devletleri'nin çok büyük umutlarla başlayan Çanakkale girişimi, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ama Türk ordusu da ölü ve yaralı olarak 250.000 insanını yitirmişti.

Mustafa Kemal, vatanını etki alanına ve işgal bölgelerine dönüştürerek parçalamak üzere gelen dış düşmana karşı savaşmakla kalmıyordu. Kendi ülkesindeki düşman ona gittikçe daha tehlikeli görünüyordu: Alman militaristleri ve halk düşmanı Jön Türkler rejimi. Aralık 1915'te İstanbul'a döndükten sonra orada ailesinin yanında geçirdiği birkaç aylık zaman içinde, halkının hak edilmemiş durumu onda iyice bilinçleşti. Kibirli Prusya subayı tiplerine her yerde rastlıyordu. Bunların Türk subaylarına ve askerlerine karşı ikinci sınıf insanlarmış gibi davrandıklarını görünce ulusal gururu kabarıyordu. Ona göre, imparatorluk Almanyası ile yapılan ittifak Türkiye için bir yük olmuştu. Askeri becerileri dolayısıyla saygısını esirgemediği Alman subaylarına raslaması bile onu bu görüşten uzaklaştırmıyordu. Mesleğinde hızla yükselmesi de onu şımartmadı. İstanbul gazeteleri onu "Anafartalar kahramanı" ve "başkentini kurtarıcısı" diye övdüğü, 1 Nisan 1916'da generalliğe yükseltildiği halde kendisi, Türkiye'de düzene karşı gelen bir insandı hep. "En yüksek savaş efendilerine" körükörüne boyun eğerek dünyayı onların at oynatacağı meydan yapmak isteyen Prusya-Alman subaylarından, "silah arkadaşları"ndan onu ayıran da buydu.

Mustafa Kemal, çoğu zaman olduğu gibi şimdi de düşüncelerini saklamıyordu. Alman vasiliğini kabul etmediğini Liman von Sanders'e birkaç kez sezdirmişti. Durum yargılamasında Enver Paşa ile anlaşamadığı için iki kez görevden çekilmek istediğini bildirdi. İstanbul'da savaşı istemeyen başka kimselerin de bulunduğunu fark etti. Halkın büyük çoğunluğu için savaş, ağır bir yükü. Enver sevilmeyen olmuştu. Motorlu araçlara binmiş polis kordonu ile kıpkırmızı otomobil içinde sokaklardan hızla geçerken, İstanbul halkı onu hoşnutsuzlukla seyrediyordu. Kendisini düşürmek amacı ile düzenlenen darbeler durmadan ortaya çıkarılıyordu. Vaktiyle Abdülhamid'in başına geldiği gibi, sürekli olarak öldürülme korkusu içindeydi. Bu durum, Mustafa Kemal'i, önde gelen politikacıların dikkatini, karşılaşılan kötü duruma çekmeye yöneltti. Ama gizli düşüncelerden uzak kaldı. Hariciye Nazırı'na gitti ve ona başkomutanlığın iyimser raporlarının düpedüz yalan olduğunu anlattı. Türkiye'nin bir fiyaskoya doğru gittiğini, en kısa zamanda ayrı bir barış antlaşması yapılması gerektiğini söyledi. Hariciye Nazırı ise, Enver Paşa'ya tam güveni olduğunu bildirdi. Mustafa Kemal'e, asker olarak eleştirilerini Genelkurmay'a yöneltmesini söyledi. Kemal, alaylı bir gülümseme ile nazıra şöyle dedi: "Genelkurmay, ilk iş olarak beni ordudan uzaklaştırmaya çalışan Alman askeri kurulundan başka bir şey değildir." (30). Birkaç gün sonra, nazırın, kabinede, kendisinin cezalandırılmasını istediğini işitti. Ancak bu, hükümet için çok tehlikeli bir şeydi. "Anafartalar kahramanının" başkaldırışı, geniş bir kamuoyu tarafından öğrenilirse ne olurdu?

Bu can sıkıcı uyarıcıdan kurtulmak için Harbiye nezareti onu gene cepheye yolladı. 1916 yılı

başında Mustafa Kemal, Kafkas cephesinde 16. Kolordu'nun komutasını ele aldı. Burada -18 Mart 1917'de 2. Ordu Komutanlığı'na atandı- Temmuz 1917'ye kadar kaldı. Bu süre içinde, Aralık 1915'te yaptığı kötümser uyarılarında çok haklı olduğunu yaşayarak anladı. Uzun savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün üstündeydi. Tarımda çalışacak erkek kalmamıştı. 1913'te işlenen toprakların ancak yüzde 47'si, 1917'de işlenir durumdaydı. Yük hayvanlarının sayısında yüzde 85 azalma olmuştu. Böylece hububat üretimi düşmüştü. Savaş sırasında ekmek fiyatı 50 kat pahalılaşmıştı. 1918'de bir işçinin günlük ücreti ancak 250 gram ekmek almaya yetecek kadardı. Hububatın az yetiştigi Suriye ve Lübnan'da açlık çıkmıştı. Yalnız 1915-16 kışında, burada 150.000 insan açlıktan öldü. Sağda solda yalnız kalmış binlerce çocuğun alinyazısı korkunçtu. Bunlar bitkin bir hayalet halinde pazarlara kadar geliyor, orada çoğu açlıktan ve dermansızlıktan can veriyordu. Ölmeden önce büyük acılar çekiyor ve bağırişiyorlardı. Onlarla ilgilenen tek kimse yoktu. Her sabah ölüleri toplanarak, hep birlikte bir yere gömülüyordu. Halk açlık çekerken, varlıklı tabakalar gerçek bir zenginleşme sarhoşluğu içindeydi. Orduya verilen mallar ve yiyecek maddesi istifçiliği ile, geniş bir küçük tüccar ve büyük işadamı tabakası, sağlıklı beslenme halindeydi. Böylece Anadolu'da ulusal Türk burjuvazisi palazlanmaya başladı.

Halk gibi sade Türk askeri de acı çekiyordu. Padişahın ordusunda bir milyon insan vardı. Türk askeri, paçavralar içinde, yetersiz beslenme halinde, her şeyden habersiz, Allahın ve "kumandanın" buyruğuna uyararak, Alman emperyalistlerin ve onların Türk yardakçılarının ele geçirme planları için yem olarak tam anlamı ile kurbanlıktı. Örneğin, Türkiye'deki Avusturya askeri temsilcisi Feldmareşal Pomiankowski'nin, Türk askerini ve "alaylı subayı", "iyi bir yük hayvanı" ile karşılaştırması ilgi çekicidir. Koleradan, tifodan, açlıktan ve soğuktan ölenlerin sayısı, savaşta ölenlerden çok daha yüksekti. Askerler buyruk yerine getirmekten gittikçe geniş ölçüde kaçınıyor ya da birliklerden kaçıyorlardı. Liman von Sanders, 1917 yılı sonunda kaçakların sayısını 300.000 olarak kestiriyordu. Bunların bir kısmı dağa çıktı, yerel makamlara karşı savaşan ve barış isteyen çete birlikleri meydana getirdi.

1915 yılı sonunda askeri ve ekonomik bitkinliğin belirtileri çoğalmaya başladı. Süveyş Kanalı'na doğru girişilen iki saldırı başarısızlığa uğradı. 1917 yılı başında İngiliz birlikleri Filistin'de bulunuyordu. İran'daki 6. Türk Ordusu'nun çabaları da boşuna olmuştu. Bu arada Irak'ta İngiliz ordusu, Bağdat'a bir saldırı hazırlamak için zamandan yararlandı ve 1917 Mart'ında burayı ele geçirdi.

Mustafa Kemal'in Nisan 1916'da gittiği Kafkas savaş alanında Türk ordusunun durumu içler acısıydı. 1915 yılında Doğu Anadolu'da Alman hükümetinin bilgisi ve onayı çerçevesinde nefretle karşılanan toplu Ermeni öldürmeleri yapılmıştı. Türk hatlarının ardında Ermeni

halkının ulusal kıpırdanışını ezmek için Jön Türklerin önderleri zalimce kan döktüler. Bir milyon Ermeni erkeği, kadını ve çocuğu Kuzey Arabistan'a sürülürken yolda öldü. Ermenilerin meydana getirdiği sefalet kervanları, Müslüman halk arasında da tifo hastalığını yaydı ve ordu insansız kalan topraklar üzerinde kendisi için hiçbir şey bulamaz oldu. Derken, 1916 ilkyazında Rus saldırısı geldi. Erzurum ve Trabzon'la birlikte bütün Anadolu Rus ordularının eline geçti. Mustafa Kemal, bilinen eylem gücü ile açlık, soğuk ve tifodan kırılan asker yığınlarından orduya benzer bir şey meydana getirmeye girişti. İlaç, taze birlikler ve cephane istedi. Askerleri daha sağlıklı konak yerlerine götürdü ve orduya mal satanlardan sahtekârları astırdı. Ama bütün çabası boşunaydı. Ordunun savaş gücü gözle görülürcesine azalmıştı. 1917 güzüne kadar ordu, yalnızca açlık, hastalık ve soğuk yüzünden 60.000 insan yitirdi. Bu savaş alanında bir ordu komutanı için, ne denli yetenekli olursa olsun, başarı sağlama olanağı yoktu. Ancak Rus askerleri de savaş yorgunu idiler ve devrimci kaynayı çarın Kafkas ordusunu da sardı. Böylece 2. Ordu tam bir çöküşten kurtuldu. Ama Kemal Atatürk'ün yaşamı üzerine kitap yazan bazı burjuva yazarların görüşüne göre, kahramanlar, her zaman zafer kazanmak zorunda oldukları için, bu yazarlar, Ağustos 1916'da, 2. Ordu'nun giriştiği, Bitlis ve Muş kentlerinin geri alındığı karşı saldırıyı Mustafa Kemal'in büyük bir zaferine çevirdiler. Gerçekte saldırı, çok kısa zamanda Rus karşı saldırısı ile önlendi ve Muş elden çıktı. 1 Mayıs'ta burası -çarşıma olmadan- yeniden ele geçirildi. Çünkü Rus birlikleri bazı yerleri isteyerek boşaltmışlardı. Bu türlü efsaneler yayma yerine, Mustafa Kemal'in Kafkas cephesinde Rus Şubat devrimini yaşadığını saptamak daha önemlidir. Çok sayıda Rus tutsağını ve kaçağını sorguya çekerken büyük komşu halkın yığınları arasında devrimci ortamı gözleyebilmişti.

Mustafa Kemal 1917 ilkyazında Şam'a gitti. Türk Başkomutanlığı onu Hicaz'daki birliklerin başına getirmek istiyordu. 5 Haziran 1916'da bu bölgenin Arap boyları, Haşimiler soyundan Mekke Şerifi (31) Emir Hüseyin'in öncülüğünde padişaha karşı ayaklanmışlardı. İngiliz hükümeti, 24 Ekim 1915'te Adana-Musul çizgisine kadar uzanacak büyük bir Arap imparatorluğunun bağımsızlığı için Hüseyin'e söz vermişti. Bununla birlikte 1916 ilkyazında İngiltere ile Fransa, Hüseyin'in haberi olmadan Sykes-Picot Antlaşması'nı imzaladı. Buna göre, Irak ve Suriye, ya bu iki büyük devlete bağlanacak, ya da onların korunumu altına sokulacaktı. Daha sonra, 2 Kasım 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Arap Filistini'ni Yahudilerin "ulusal yurdu" olarak dünya siyonist kongresine "verdi". Dünya tarihinin en utanç verici ve en ağır sonuçlar veren kandırma manevralarından biri.

İngiliz subayları, bu arada ünlü Albay Lawrance, bedevî savaşçılarını örgütlediler. Bunlar da Türk garnizonlarını basıyor. Hicaz demiryolundaki nöbetçilere saldırıyorlardı. Ayaklanma,

Kuzeye doğru yayıldıkça Sina cephesinde savaşıyan Türk ordusunun yan tarafı gittikçe tehlikeli duruma düşüyordu. Medine'de hâlâ, Hicaz demiryolu ile gereksinmeleri sağlanan 15 topçu taburu vardı. Başkomutanlık bu bağlantıyı ayakta tutmak için, Sina cephesinde İngilizlere karşı sağlanamayan çok sayıda insanı ve gereci feda etti.

Mustafa Kemal, Arap bölgesindeki durumu dikkatle inceledi. Sonra da komutanlığı geri çevirdi. Bunun yerine, bütün Türk birliklerinin Hicaz'dan alabildiğine çabuk geri çekilmesini ve bunlarla Sina cephesinin pekiştirilmesini önerdi. Burada yakında büyük İngiliz saldırısı başlayabilirdi. Mustafa Kemal, Arap bölgelerinin bir daha geri gelmemek üzere elden gideceğini çok iyi görüyordu. Bunu, 4. Ordu Komutanı ve Suriye Genel Valisi Cemal Paşa da değiştiremedi. Mustafa Kemal, Halep üzerinden Şam'a giderken Jön Türklerden olan bu eski savaşım arkadaşının Arap düşmanı terör adaletinin izlerini yolda gördü: Arap gizli derneklerinin önderlerini astırdığı büyük kent meydanlarında darağaçları; Türk ordusundan kaçan Arap fellahları toplu halde öldüren polis birliklerinin silah sesleri. Ermenistan Dağlarında olduğu gibi, Arap çölünün kenarında da, halkların Osmanlı boyunduruğunu daha fazla taşımaya istekli olmadıklarını gördü. Kendisi bu durumdan askeri çıkış yolunu, cepheleri kısaltmada ve ulusal Türk topraklarını İtilaf emperyalistlerinin ele geçirme tutkusundan korumak için güçleri bir yere toplamada görüyordu. Ama Enver Paşa, eski muhalifinin önerilerini kabul etmiyordu. Türkler açısından savaşı ulusal bir savunma savaşına dönüştürmeyi ve aynı zamanda böylece Jön Türklerin rejimini ortadan kaldırmayı tasarladığını, Mustafa Kemal'in bu önemli 1917 yılındaki başka eylemlerinde de göreceğiz. Mustafa Kemal henüz Şam'da iken, bir gün yaveri ona, bir bedevinin kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Adamın üzerinde silah araması yapıldı ve sonra da kendisini içeri aldılar. Elinde, Hüseyin'in oğlu ve Şerif ordusunun komutanı Faysal'ın bir mektubu vardı. Faysal için, İngiliz dostlarına pek güvenmeme konusunda birçok nedenler vardı. Ayrıca, Avrupa'da savaşın sonucunu etkileyecek çekişmelerin nasıl biteceği de henüz belli değildi. Bu yüzden, Faysal, Arap illerinin özerkliği ya da bağımsızlığı konusunda söz alabilmek için Türkiye'deki muhalefet grupları ile bağlar kuruyordu. Faysal'ın danışmanı albay Lawrence bu konuda sonradan şöyle yazıyordu: "Asıl hedefimiz, genelkurmayda Mustafa Kemal öncülüğündeki Alman aleyhtarı gruptu. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap illerine kendi geleceğini saptama hakkını asla vermemek için ulusal Türkçülük konusunda çok inatçıydılar." (32). Kemal, fazla duraksamadan haberciye, ertesi gün gelip yanıtı almasını söyledi. Genç generalin giriştiği iş, tehlikeli bir oyun, başkomutanına, padişaha karşı ihanet demektir. Ancak Osmanlı sarayına karşı bütün bağlardan sıyrılmış, kendisini yalnız Türklerin ulusal çıkarlarına vermiş sayıyordu. Haşimilerin amaçları da onu pek ilgilendirmiyordu. Türklerin ulusal

davasının yararına olacaksa, Araplar da büyük feodal-İslam imparatorluğunu isterlerse kursunlardı. Kemal'in Faysal'a verdiği yanıt bu anlamda kaleme alınmıştı. Lawrence bunu bize şöyle aktarıyordu: "Mustafa Kemal, Araplar kendi başkentlerine (Şam) yerleşir yerleşmez, Türkiye'nin bütün hoşnutsuz kişilerinin onlara katılacaklarını ve Enver ile onun Anadolu'daki Alman müttetiklerine saldırmak için çıkış noktası olarak Arap bölgesinden yararlanacaklarını yazıyordu. Mustafa, Torosların doğusundaki bütün Türk silahlı kuvvetlerinin kendisine katılacağını, böylece dğrudan doğruya İstanbul üzerine yürüme olanağını elde edeceğini umut ediyordu." (33). Bu haberleşme birkaç zaman sürdü, ama pratik bir sonuç vermedi. Mustafa Kemal 1917 yazında ve güzünde böyle yüksek planları gerçekleştirebilecek durumda değildi. Etkisi henüz çok azdı. Enver'in, Almanya'da Ordu Yüksek Yönetimi Genel Karargâhı'nın başı olarak diktatör yetkilerine sahip bulunan Alman generali Ludendorff'un kararları, onun hareket özgürlüğünü hâlâ kısıtlıyordu.

7 Temmuz 1917'de Halep bölgesinde toplanan 7. Ordu'nun komutasını ele aldı. Alman generali ve eski Genelkurmay Başkanı von Falkenhayn'ın emrindeydi. Ludendorff, Enver'le anlaşarak Falkenhayn'ı Türkiye'ye "Yıldırım" Orduları grubunun başında Bağdat'ı tekrar ele geçirmek için yollamıştı. Enver'in Irak cephesi konusundaki iyimser raporları, Türk hükümeti ve "İttihat ve Terakki" komitesini rahatça uyutmuştu. Bağdat'ın düşmesi, böylece gökten düşer gibi gelmişti. Merkez devletlerinin saygınlığı düştü; çünkü çok övülen "Berlin-Bağdat" eksenine nereye gitmişti? İran körfezinde önemli bir çıkış noktası elden gidince, İran'ı, Afganistan'ı ve Hindistan'ı ele geçirme planları nasıl gerçekleştirilecekti? Komite yönetimi ve hükümet, başkomutan vekilini, askeri bakımdan acemiliğinden dolayı düşürmeyi ciddi olarak tartıştılar. Kendisini tutanlar, onun yerine elverişli bir aday olmadığını öne sürdüler. Bu görüşmelerde ilk kez olarak Mustafa Kemal'in de adı geçti. Ama onun da Enver gibi genç olduğu, "hakkındaki yargıların çok değişik olduğu, pek kişiliğe sahip bulunmadığı ve kamuoyunda da hemen hiç tanınmadığı" (34) ileri sürüldü. Ama bunun ardında, komitenin bu bilinen muhalifinin ordunun başına geçer geçmez, siyasal bakımdan ülkeyi köklü bir değişime zorlayabileceği korkusu yatıyordu. Enver'in çekilmesi istekleri kesildi, komite sert tartışmalı bir görüşmeden sonra Bağdat'ın tekrar ele geçirilmesini istedi.

Türk subay topluluğunun geniş çevreleri daha başlangıçta yıldırım planını kuşkuyla karşıladılar ve "kılık değiştirmiş bir Alman finans girişimi" diye adlandırdılar. Alman emperyalistlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu eskisinden daha çok etki altına alabilmek için onun askeri zayıflığından nasıl yararlandıklarını görüyorlardı. Daha önceki uygulamanın tersine, Yıldırım Orduları grubunun yalnız başkomutanı, bir Alman generali olmakla kalmıyordu. Grubun kurmaylar kurulu da, 64 Alman subayından meydana geliyordu. Bunlar,

o güne kadar Türkiye'de çalışanların dışında Almanya'dan yeni gelmişti. Kurmaylar kurulunun 11 Türk subayı, yalnız küçük rütbeli kimselerdi. Ayrıca "Paşa II" adını taşıyan 4.500 kişilik bir Alman yardım birliği getirilmişti. Bunlar, makineli tüfek, mayın döşeyici, dağ topçusu, haberalma, öncü ve pilot bölükleri gibi özel birlikleri meydana getiriyordu. Halep'in güneyinde ve kuzeyinde bulunan askeri yollar Falkenhayn'ın emrine verilmişti. Türk toprağı üzerinde çok sayıda yabancı birlik kullanılmasına karşı duyulan güvensizlik, kısmen sivil makamlara kadar yayılan edilgin bir direnmenin yer yer gelişmesi sonucunu doğurdu.

Mustafa Kemal, Falkenhayn'ın komutasına sokuluşunun ilk gününden başlayarak kendisiyle ayrılığa düştü. Kendini beğenmiş Prusya militaristlerinin örnek tipi olan, üstelik de Verdun yenilgisinin lekesini taşıyan birinden buyruk almak ona zor geliyordu. Falkenhayn, haşarı ve sözdinlemez Türk paşasını, eski bir sömürgeci âdetine göre kazanmayı denedi. Kendisine bir kutu değerli altın para yolladı. Mustafa Kemal, önce bir yanlışlık olup olmadığını ve paranın ödeme kâtibine verilip verilmeyeceğini sordu. Falkenhayn'ın yaveri bunun kişisel bir armağan olduğunu söyleyince, Mustafa Kemal paraları saydı ve biçimine uygun bir alıncı kâğıdı düzenledi. Bir süre sonra altınları geri yolladı ve karşılığında bir makbuz istedi.

Mustafa Kemal'in, Halep'te, Enver, Cemal, Falkenhayn ve ötekileri ile birlikte katıldığı bir durum görüşmesinde, sert tartışmalar çıktı. Filistin cephesine komuta eden Cemal, bu cephenin pekiştirilmesini ve Falkenhayn tarafından Fırat ırmağı boyunca Bağdat yönünde önerilen saldırıya girişilmemesini istedi.

Mustafa Kemal, tüm girişimi gerçek dışı olarak niteledi; çünkü Fırat kenarındaki İngiliz birlikleri dört kat üstündü ve ezici bir ateş gücüne sahipti. Sözü verilen Alman havan topları ise daha hâlâ ortada yoktu. Eğer Bağdat üzerine yürünürse, İngilizler Sina yarımadasından Filistin'e doğru ilerleyeceklerdi. Bizce daha önceden bilinen strateji anlayışını burada da yineledi: Savunmak, saldırmamak; toplamak, dağıtmamak.

Falkenhayn'ın, bir saldırının gerçekten olanaksız bulunduğunu anlaması için dörtbuçuk ay geçmesi gerekiyordu. Bu arada, Mustafa Kemal'in, bir yanda Enver'le, öte yanda Falkenhayn'la anlaşmazlığı gittikçe büyüdü. Ayrıca Mustafa Kemal ile Cemal'in de görüşleri gittikçe birbirinden ayrılıyordu. Cemal'i ilgilendiren tek şey, Suriye'deki durumuna Falkenhayn'ı karıştırmamaktı. Oysa Mustafa Kemal, vatanını bir Alman sömürgesi durumuna düşüren zararlı ittifaka karşı kişisel davranışı ile protestoda bulunmak istiyordu. Bu konuda hiçbir kişisel özveriden kaçınmıyordu.

Mustafa Kemal, Enver Paşa'ya, belki kendi görüşünü kabul ettirebilir diye, durumun ağırlığını bir kez daha anlattı. Başkomutan Vekili'ne verdiği 20 Eylül 1917 tarihli rapor, Osmanlı İmparatorluğu için bir uyarmadır ve bazı kısımlarını burada aktarmaya değer. Mustafa Kemal

önce ülke içindeki ekonomik ve siyasal durumu tanımlıyor: "Halk savaştan bıkmıştır. Evlerde yalnız kadınlar, çocuklar, hastalar ve asker kaçakları kalmıştır. Herkes, yaşayabilmek için gerekli birazcık ürünü sağlamak üzere çok çalışmaktadır. ama hükümet memurları, büyük açlık makinesini -Türk ordusunu- doyurmak için bu pek az şeyi de onların ellerinden almaktadır. Halk açlıktan ölme tehlikesi ile burun burunadır. Hükümet memurlarının ve ordu tümenlerinin meydana çıktığı yerde güvenlik olmadığını yaşamın kendisi öğrettiği için, halk kendi içine kapanıyor ve yardımda bulunmak istemiyor. Bu yüzden diyebiliriz ki, halk ile hükümet arasında hiçbir bağ yoktur." Daha sonra ekonominin ve maliyenin bir kargaşaya benzediğini, bu koşullar altında en namuslu devlet memurunun bile rüşvete kendini kaptırdığını anlatıyor. Askeri konulara değinirken, İtilaf Devletleri'nin merkez devletlerine göre savaşa daha çok dayanabileceklerini belirtiyor: "Ordumuz son derece zayıftır. Bugün için birliklerin sayısı, savaşın başındaki birlik sayısının beşte-biri kadardır. Ülkenin ikmal kaynakları, artık açığı kapatacak durumda değildir. Ülkenin yiyecek maddesi ve donatım olarak sağlayabileceği her şeye sahip bulunan komutamdaki 7. Ordu bile, yeterince güçlü değildir. Örneğin, bana gönderilen yeni birlikler, 17-20 yaşlarındaki çocuklardan, 55 yaşında savaşa isteğinden yoksun ve alınyazısının boyun eğdirdiği insanlardan meydana geliyor. Hepsi hasta, iyi beslenememiş ve perişan görünüşte - savaş alanından çok hastaneye yollanması gereken insanlar..." Kemal'in raporu daha sonra şöyle: "Gelecekte hedefimiz, saldırmak değil, savunmak olmalıdır. Türkiye'yi savunmak zorundayız. Artık Osmanlı İmparatorluğu için tek asker bile feda edilmemeli, Türkiye için saklanmalıdır." Hicaz komutanlığını geri çevirmesine temel olan da bu düşünceydi. Bundan da, Türklere ancak Türkler tarafından komuta edilebileceği sonucuna vardı. "Bütün kaynaklarımızı onların (Almanların-J.G.) eline verirse, bizi bir Alman sömürgeci haline getirebilirler", diye sert biçimde karşı çıkıyordu. Ülkenin bağımsızlığı için Alman emperyalistlerinin en büyük tehlike olması bakımından, bağımsızlık üzerinde titizlikle durmasını Enver'den yürekten istiyordu. Sonra Alman "silah arkadaşlarına" karşı saldırılarının en sertini geliyordu: "Onlarla daha fazla işbirliği yapmamız hiçbir bakımdan onları daha insafli yapmayacaktır. Tersine, gelecekteki sömürgeleştirme planlarını gerçekleştirmek için, bu onları daha da yüreklendirecektir. Daha şimdiden Falkenhayn, Arapları Almanya'dan yana kazanmak için propaganda yapmak üzere Alman subaylarını onlara yolluyor. Bizzat kendisi bana, Arapların Osmanlıların düşmanı olduğunu, bu yüzden Almanya için, gelecekteki Almanya için kolayca kazanılabileceklerini söyledi. Falkenhayn, bütün Arap ülkelerini Alman egemenliği altına sokmanın düşünüyüyor..." Böylece, Falkenhayn'ın askeri planları üzerinde bir daha duruyor. Falkenhayn, Bağdat'a saldırmanın olanaksızlığı kesinleştikten sonra, 7 Eylül 1917'den bu yana, Yıldırım

Orduları grubunun birliklerini Filistin cephesine yollamayı ve orada bir saldırıya geçmeyi tasarlıyordu. Bununla Alman egemenliğini Osmanlı İmparatorluğu üzerinde daha çok sağlamlaştırmak istiyordu. "Falkenhayn, kendi amacı için son Türk askerini bile feda etmek ve son Osmanlı altını bile harcamak istiyor." (35).

Enver'in 2 Ekim 1917 tarihli yanıtı, anlaşılacağı gibi, umut kırıcıydı. Kendisi Falkenhayn'ın savaşçılık becerisine güveniyor ve Mustafa Kemal'den, onun da buna inanmasını istiyordu. Mustafa Kemal ise İngilizlerin üstünlüğü karşısında Falkenhayn'ın yeni planını salt bir ham hayal olarak görüyordu. Onun için, ekim ayında 7. Ordu'nun komutasını bırakmaktan başka yol kalmamıştı. Aynı zamanda, bir günlük buyruk yayımlayarak, yerine gelecek olanı da kendi yetkisiyle atadı. Falkenhayn, Mustafa Kemal'i cezalandırmak için başkaldırma niteliği taşıyan bu dosyayı istedi. Enver de kendisini gene Kafkas cephesindeki 2. Ordu'ya yollamak niyetindeydi. Ama inatçı general bunu da kabul etmedi. Enver güç durumda kalmıştı.

Yalnızca Alman komutasında çalışmak istemediği için saygın bir generali cezalandırırsa, ülkenin bugünkü ortamında kamuoyunun sert tepkisi ile karşılaşabilir ve Kemal'i de bir ulusal kahraman yapabilirdi. Bu yüzden ona süresiz hastalık izni verdi. Böylece Mustafa Kemal, ekim ortasında İstanbul'a geldi. Daha önce Cemal'le konuşmuş, o da kendisine aynı davranışta bulunacağını söylemişti. Ama iktidar düşkününü Suriye padişah vekili, görevinde kalması için Enver tarafından kolayca kandırıldı. Mustafa Kemal, Cemal'in kendi deyişine göre, bu davranışı uygun görmedi.

Başkentte çoktandır düşündüğü bir planı uyguladı. Annesinin yanından ayrıldı ve Pera Palas Oteli'ne yerleşti. Daha çocukluğundan bu yana ailesiyle ya da dostlarıyla birlikte aynı evde oturmaktan hoşlanmadığını sonradan açığa vurmuştu. Yalnız kalmayı yeğ görüyordu. Onu, annesinin görüşlerinden ayıran koca bir dünya vardı. Onun yakınmalarından da usanmıştı. Bir yandan da annesinin doğru saydığı biçimden başka türlü düşündüğü ve davrandığı için onun duygularını incitmek istemiyordu. Bu yüzden yerel ayrılık ona en iyisi göründü. Cepheleden gelen haberleri merakla izliyordu. Korktuğu şey olmuştu. 31 Ekim 1917'de Filistin'e ve orada bulunan Yıldırım Grubu'na karşı İngiliz saldırısı başladı ve aralık ayında Kudüs'ün ele geçirilmesiyle geçici olarak sona erdi. Falkenhayn yenildiğini kabul etme zorunda kaldı.

Şubat 1918'de Almanya'ya döndü. Yerini Liman von Sanders aldı.

Yıldırım Orduları grubu ile ilgili olaylar, İtilaf Devletleri'nin casusluk örgütlerince de biliniyordu. Türkiye ile Almanya arasındaki "kardeşçe ilişkilerin" aynen sürüp gittiğini dünya kamuoyuna göstermek için Babiâli, Osmanlı tahtının veliahtı Vahdettin'i imparator Wilhelm II'yi ve Alman Genel Karargâhı'nı ziyaret için Avrupa'ya yollamaya karar verdi. Mustafa Kemal'in de veliahta eşlik etmesi istendi. Bu isteği kabul etti. Çünkü böylece imparatorluk

Almanya'sında durumun ne olduğunu Hindenburg, Ludendorff ve Wilhelm II'nin ağzından bizzat öğrenmek için kendisine eşsiz bir fırsat çıkmıştı. 15 Aralık 1917'de yüksek konuk, Spaa'da büyük genel karargâha vardığı ve bilinen askeri törenlerle karşılandığı sırada, Yüksek Genel Komutanlığın kurmay subayları, Fransız ve İngiliz birliklerine karşı Batı cephesinde bir dizi saldırı planlarının üzerinde çalışıyorlardı. Bununla "zafer barışını" zorla sağlamak istiyorlardı. Enver Paşa, bu saldırıların başarılı olacağına ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün de önlenebileceğine kesinlikle inanıyordu.

Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin ve Lenin'in bütün halklara ve hükümetlere yönelttiği, toprak katmalardan ve koşullardan arınmış bir barış yapılması çağrısının sonucu olarak, Alman-Sovyet Rusya barış görüşmeleri başlamıştı. Doğu cephesinde silahlar susmuştu. Ayrıca ABD'de, savaşta henüz acemi olan yalnızca altı tümenini Fransa'ya yolladı. Durumu kendi çıkarlarına değiştirmek için, zaman, merkez devletlerine elverişli göründü. Enver şöyle düşünüyordu: Şu mızımız adam Alman askeri mekanizmasının etkileyici gücünü ve komutasını bizzat görüp inanmalı.

Ama Mustafa Kemal, mızımız insan değildi. Geçmiş savaş yılları, ona, Alman müttefikin insan ve gereç yedeklerinin gittikçe artan bir hızla azaldığını öğretmişti. ABD'nin savaşa girmesi ve sömürgelerin kullanılması, İtilaf Devletleri'ne silah üretimini çok güçlendirme ve yedekler yığma olanağı sağlamıştı. Alman ve Avusturya işçileri güçlü grevleriyle emperyalist savaşa son verilmesini istiyorlardı. İşçi ve köylü iktidarını kurmuş olan Rusya da, kardeş sınıfların örnek etkisini gösterdi. Doğu cephesinde askerlerin kardeşlikler kurduğu haberleri, Alman ordusunda da devrimci düşüncenin nasıl yayıldığını gösteriyordu.

Türkiye, imparatorluk Almanya'sına zincirlenmişti. Onunla birlikte askeri yenilgisinin yıkımı içine sürüklenmek zorunda mıydı? Mustafa Kemal, bu durumu son anda değiştirebilecek zayıf bir umut ışığını, veliaht Vahdettin'in kişiliğinde gördü (36). Abdülhamit'in ve tahttaki padişahın bu en genç kardeşi 55 yaşındaydı, ama sarayın bozuk yaşamının sonucu, 70 yaşında biri gibi görünüyordu. Mutlakiyetçiliğin en gerici yanlısı ve Jön Türklerin düşmanı olarak ün yapmıştı. Kardeşi Mehmet V. Reşad'ın hastalığı dolayısıyla, yakın zamanda tahta geçmesi bekleniyordu. Bu güçsüz ve iradesi zayıf insan, kendisinden yararlanmak için etki altına alınabilirse, Türk politikasında temelli bir değişim sağlanır mıydı? Mustafa Kemal, hiç değilse bir denemede bulunmaya karar verdi ve gezi sırasında ülkenin gerçek durumu konusunda veliahtı aydınlattı. Veliaht, Enver ile Talat'a karşı nefretini birkaç kez dile getirdi.

İlk görüşmelerde Hindenburg ile Ludendorff, veliahtı etkilemek amacıyla genel durumun iyimser bir görünümünü çizdiler. Batı cephesinde başlayacak büyük saldırıyı belirttiler. Mustafa Kemal daha kesin açıklamalar gelsin diye sabırsızlıkla bekledi. Alman askerlerinin,

müttefikin ruhsal durumunu düzeltmek istedikleri izlenimine vardı. Bu yüzden Ludendorff'a ansızın yönelttiği soru ile konuşmaya karıştı: "Saldırının hangi hatta kadar götürülebileceği hesaplanıyor?" Alman Genelkurmay Başkanının tasarlanan askeri harekâtı ayrıntıları ile ona açıklamasını elbette bekleyemezdi. Öne attığı soru, askeri eğitim görmemiş prens Vahdettin'in dikkatini, Almanların durumunun zayıflıklarına çekmeyi hedef alıyordu. Kısa bir düşünme anından sonra Ludendorff yanıtladı: "Saldırımızı yürütürüz ve olayların nasıl gelişeceğine bakarız." Kemal, Ludendorff'un yanıtını prene sonradan şöyle yorumladı: "Anlaşılan silahların kaderini Tanrı'nın buyruğuna bırakıyor. Bizim başkomutanlığın, Alman ordusunun yardımı ile verdiğimiz kurbanların başarı ile sonuçlanacağına inanmakla, boş bir şeyin peşinden koştuğu konusundaki inancımı bu, daha da pekiştiriyor." Alman Yüksek Genel Komutanlığı'nın planlarının hiç bir bakımdan gerçeklere dayanmadığı konusundaki izlenimi daha da yerleşti. Wilhelm II, otelinde, prene karşı ziyarette bulunmak üzere geldiğinde veliaht, Mustafa Kemal'in salık vermesi üzerine, şunları söyledi: "Türkiye'nin yediği yumruklar azalmıyor, gittikçe büyüyor. Kısa bir süre daha bu böyle giderse, Türkiye çökecektir. Majestelerinin açıklamalarında, bu yumrukların azalmasında yardımcı olunacağı umudunu veren kesin belirtiler bulmadım. Bu konuda beni birazcık yatıştırabilecek açıklamalarda bulunmak ister misiniz?" Wilhelm II, Mustafa Kemal'in anlattığına göre, şu karşılığı verdi: "Sayın veliaht, sizde kuşkular uyandırmaya çalışan insanlar bulunduğunu bildiğimi sanıyorum. Ben, Alman imparatoru olarak size yakın zaferden söz ettiğim halde, hâlâ daha kuşku duyabilir misiniz?"

Elbette Wilhelm II, bu sözlerle, Mustafa Kemal'i hedef almıştı. Onun Falkenhayn ile olan kavgaları genel karargâhta biliniyordu. Bunun dışında imparator üzerinde de daha ilk tanıtımda olumsuz bir izlenim bırakmıştı. İmparatorun, "Ah, 16. Kolordu! Anafarta!" diye telgraf üslubunda söylediği sözlere Mustafa Kemal karşılık vermemişti. Bu yüzden Wilhelm II, Almanca olarak gene sordu: "Siz, 16. Kolordu'ya komuta eden ve Anafartalar Savaşı'nı kazanan Mustafa Kemal misiniz?" Şimdi daha nazik bir dille karşılaşan Mustafa Kemal, kaba bir terslik daha gösterdi ve "Evet, ekselans!" diye karşılık verdi. Oysa saray kuralları "Majeste" ya da "Sire" demeyi gerektiriyordu.

İmparatorun, Vahdettin onuruna verdiği bir yemekten sonra Mustafa Kemal, Hindenburg'a yaklaştı. Planlanan batı saldırısının hedefi konusunda yönelttiği soruya Hindenburg karşılık vermedi; bunun yerine nazik bir davranışla kendisine bir sigara uzattı. Aynı akşam Kemal, imparatora kuşkularını durmadan bildirmesi ve Türkiye'de gerçekleri tanıyan insanların daha hâlâ bulunduğunu anlatması konusunda Vahdettin'i bir daha razı etti.

Spaa'da kaldıktan sonra cepheye bir gezi yapıldı. Türk konukların Alman askeri gücüne

olan güveninin pekiştirilmesi isteniyordu. Ama Mustafa Kemal, Vahdettin gibi kurmay karargâhlarında harita incelemekle yetinmedi. Protokole aykırı olarak siperlere kadar gitti ve topçu gözetleme yerlerine tırmandı. Kendisine eşlik eden subaylar, onun sorularını yalnızca geçitirdiler. Alman birliklerinin gerçekten dayanıp dayanamayacakları konusunda sağlam bir inanca varmak istiyordu. Alman cephe subayları, kendileri gibi savaşı en ön hatta tanımış bir kimse ile karşılaştıklarını anlayınca, dilleri çözüldü. Ona, piyade eksiği olduğunu, boşlukları doldurmak için atları alınan süvari askerlerinin en ön siperlere gönderildiğini anlattılar. Bunun için gerekli yedek birlikler de eksikti. 1918 ilk yazında ve yazında Alman saldırılarının stratejik hedefine ulaşamamasının başlıca nedenlerinden biri, gerçekten de fazla yedek birliklerin olmayıştı. Mustafa Kemal, Spaa gezisi konusunda özetle şöyle diyordu: "O sırada elde ettiğim genel izlenim, savaşa girdiğimiz anda söylediğimi doğruladı. Bu görüşe göre, Alman ordusu ve onunla bağlantı kuran klik, yenileceklerdi (37). Almanya'nın yanında Türkiye için yalnızca yıkıma götüren bir yol bulunduğuna artık kesinlikle inanmıştı. Yurda dönüşünden kısa bir süre sonra eski böbrek ağrıları gene başladı. Birkaç aylık bir tedavi için Viyana ve Karlsbad'a gitmek zorunda kaldı. Orada iken padişahın öldüğü ve 3 Temmuz 1918'de Vahdettin'in Mehmet VI olarak tahta çıktığı haberini aldı. Henüz tamamen iyileşmediği halde yeni padişah, Türkiye'ye dönmesi buyruğunu verdi. Döner dönmez, Mehmet VI, kendisini kabul etti. Padişah, Enver Paşa'nın Başkomutan vekili rütbesini geri aldı. Şimdi Enver, yalnızca, Genelkurmay Başkanı olarak görev yapıyordu. Bu durum karşısında Mustafa Kemal, tasarıları için sağlam umutlar gördü ve kendine özgü biçimde, doğrudan doğruya hedefe doğru atıldı: "Ordunun başkomutanlığını bizzat üzerinize alınız ve beni de yaverliğe değil, Genelkurmay Başkanlığı'na atayınız. Her şeyden önce gerekli olan, orduyu ele almaktır. Gerekli önlemleri almak için bu, önkoşuldur (38). Padişah ordunun öteki subaylarının da böyle düşünüp düşünmediğini sordu ve sonra onu savdı. Mustafa Kemal padişahın yanıtını günlerce boşuna bekledi. Padişahın karar veremediği anlaşılıyordu. Mustafa Kemal'e görev verilmesi, Enver'in düşmesi, "İttihat ve Terakki"ye karşı açık savaş ve hepsinden önce İtilaf Devletleri'yle hemen barış görüşmeleri demektir. En sonunda Mustafa Kemal, bizzat bir görüşme isteğinde bulundu. Görüşmede çok sıkıştırıcı bir tutum aldı ve hatta padişaha, eğer silahlı gücü eline almazsa, sözde padişah olmakla kalacağını söyledi. Silahlı güç, başka birinin, Enver'in elindeydi. Vahdettin'in yanıtı başka söyleyecek bir şey bırakmadı: "Ben, ekselans Talat ve Enver Paşa ile ne yapılması gerekli olduğu konusunda görüştüm" (39). Sonra gözlerini kapadı; yaptığı el işareti konuğun gitmesi anlamına geliyordu. Mustafa Kemal, 23 Eylül 1918'de padişahın yaverliğine atanmasını, Vahdettin'in boş bir inceliği olarak değerlendirdi. Vatanının bundan sonraki durumundan duyduğu kuşku,

düşüncelerini veliahta ve daha sonraki padişaha açmasına götürmüştü. Ama bu kişinin, kendinden öncekilerin çoğu gibi, düşünmekte yetersiz, yalnızca kendi canını kurtarmaya çalışan üstü kapalı bir entrikacı olduğu anlaşılıyordu.

Bu sırada ulusal bilinci olan birçok Türk'e yeniden umut veren olaylar geçmişti. 7 Kasım 1917'de Rus işçi ve köylüleri Sovyet iktidarını kurdular. Daha önce belirtildiği gibi, Sovyet Devleti, ilk kararında, "barışa ilişkin kararnamede", bütün savaştan halklardan ve hükümetlerden, toprak katımından ve koşullardan arıtılmış bir barış konusunda derhal görüşmelere girişilmesini istedi. Hemen ardından halk komiserleri konseyi, "Rusya'nın ve Doğu'nun bütün Müslüman emekçilerine bir çağrıda bulundu. Genç Sovyet Devleti, bu çağrıda, Rus çarlığının ele geçirme politikasını kesinlikle yeriordu:

"İstanbul'un alınması konusunda devrik çarın yaptığı, yıkılan Kerenski'nin de onayladığı gizli antlaşmaların yırtıldığını ve yok edildiğini ilan ediyoruz. Rusya Cumhuriyeti ve hükümeti, Halk Komiserleri Konseyi, yabancı ülkelerin ele geçirilmesine karşıdır. İstanbul, Müslümanların elinde kalmalıdır. Türkiye'nin bölüşülmesine ilişkin antlaşmanın yırtıldığını ve yok edildiğini ilan ediyoruz." Çağrı, Doğu halklarının ayaklanmasını istedi ve onlara, dostlarının ve düşmanlarının kimler olduğunu açıkça gösterdi: "Sizi boyunduruk altına alacak olanlar Rusya ve onun devrimci hükümeti değil, Avrupa emperyalizminin haydutları, yurdunuzu kendi 'sömürgesi' durumuna sokanlar, yağma edenler ve soyanlardır." (40). Emperyalist sömürgeci efendilerin devrilmesini isteyen çağrı, Çin'den, Hindistan'a ve Yakındoğuya kadar her yerde hemen yankı buldu. Türk halkının çıkarlarına yarayan bir politika için şimdiye kadar önceden sezilmemiş olanaklar, ortaya çıkmıştı: Yüzyıllardır bir tehlike olan çarlık yıkılmıştı; şimdi bütün güçleri, İngiliz, Fransız ve Alman emperyalistlerine karşı savaş için kullanma olanağı vardı. Bunun dışında genç Sovyet Devleti ile bir ittifak da kurulabilirdi. Ancak böyle bir politikanın yürütülmesi için, egemen olan büyük devlet şovenisti Jön Türkleri ve feodal-dinci padişahlık rejimini silip süpürecek devrimci bir değişim gerekliydi önce. Asıl bu güçler, Alman yandaşları gibi, Rusya'nın savaş-dışı kalmasını kendi ele geçirme planlarını gerçekleştirmek için büyük bir fırsat sayıyorlardı. Kars, Ardahan ve Batum bölgelerini Osmanlı İmparatorluğu'nun geri almasını sağlayan 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Barışı, İstanbul'daki iktidar sahipleri için yalnız bir başlangıç demektir. Nisan 1918'den bu yana Brest-Litovsk'ta saptanmış hattın ilerisine çıkan, Eylül 1918 ortasında da Bakû'yü ele geçiren altı tümeni, Türkiye'nin doğu sınırına topladılar. Bunun üzerine Sovyet hükümeti, Brest Barışı'nın Türkiye'yi ilgilendiren maddelerini yürürlükten kaldırdı. 1918 yazında burjuva Türk milliyetçileri arasında, emperyalist bir ele geçirme politikasına karşı çıkan, Enver'in hedeflerini "deli saçması", "serüven" ve "serap" olarak niteleyen çok sayıda

sesler duyuluyordu. 21 Haziran 1918'de başlayan "Türk Ocağı" kongresinde demokratik bir muhalefet, bir tüzük değişikliği sağlamayı başardı. Buna göre, kuruluşun tek çalışma alanı olarak Türkiye saptandı. Yazar Halide Edip'in 30 Haziran 1918 tarihli bir makalesi dikkatleri topladı. Makale, program adına benzeyen şu başlığı taşıyordu: "Kendi Başımızın Çaresine Bakalım!" Gittikçe anti-emperyalist bir nitelik kazanan "Türkiye milliyetçiliği" Mustafa Kemal'in görüşlerine de uygun düşüyordu.

Alman Yüksek Komutanlığı ve onun arkasında bulunan tekeller, tutkulu bakışlarını Gürcistan'ın mangan ve bakır madenlerine, Bakü'nün petrolüne dikmişlerdi. Ludendorff, bu zenginliklerin yalnız Türk dostlara bırakılması için Alman birliklerini Kafkasya'ya da çıkardı. Bütün bunlar, merkez devletlerinin çöküntü arifesinde bulunduğu bir zamanda oluyordu. 18 Temmuz 1918'den bu yana, Fransız, İngiliz ve Amerikan birlikleri, Fransa'da savaşın ana cephesinde üstün güçlerle saldırıyorlardı. Cephe hattını yardılar ve Alman ordularını gerilemeye zorladılar, 15 Eylül'de İtilaf birlikleri Makedonya cephesini yıktı ve Bulgaristan teslim oldu. Filistin'de her an yeni bir İngiliz büyük saldırısı başlayabilirdi. Oysa oradaki Türk birlikleri yeni takviye almıyorlardı, gereçleri yoktu, hiçbir şey sağlayamıyorlardı. Halep-Şam demiryolu, kömürsüzlükten haftalarca işlemiyordu. Her şey Kafkasya'ya gönderiliyordu. İktidar sahibi Jön Türkler, bir ayakları mezarda olduğu halde, deli gibi önlerini görmez durumda Turancılık planlarının peşinde koşuyorlardı. 19 Eylül günü, İngilizler'in Filistin cephesini yerle bir ettiği gün, Enver Paşa, Doğu orduları grubuna şu telgrafi yolladı: "Bakü'nün ele geçirilmesiyle sağlanan elverişli durumdan, İran'daki harekâtımız için tam anlamı ile yararlanılmalıdır." (41). Ama Enver'in çılgınlığı İran'da durmak bilmedi.

Kafkasya'daki Alman-Türk anlaşmazlıklarını sona erdirmek için yapılan 23 Eylül 1918 tarihli bir gizli protokolde şöyle deniyordu: 'Osmanlı İmparatorluk hükümeti, Kafkasya'nın kuzeyinde ve Türkistan'da bağımsız devletlerin kurulmasına çalışacağını ve bu devletlerle bir ittifakı gerçekleştirmek üzere elinden geleni yapacağını kabul eder...' (42)

Oysa bu tümceler, üzerine yazıldıkları kâğıttan bile değersizdiler. Aralarında Enver Paşa'nın da bulunduğu Türk resmi görüşmecileri, daha Berlin'de iken, Yıldırım Orduları grubunun yenilgisi gerçekleşti. 8. Ordu artık yoktu, 4. Ordu ile 7. Ordu'nun kalıntıları (1000 kişi!) 30 Eylül'de Şam'ı boşalttı ve kuzeye doğru çekildi. Ordular grubunun 100.000 askerinden ancak 17 bini Halep'e ulaştı.

İngilizlerin uçak saldırıları ile Bedevi süvarilerinin baskınlarından cesareti kırılan, savaştan bıkan ve kaçan Türk askerlerinin bu onulmaz kargaşası içinde Mustafa Kemal de sürekli olarak hastalığının acılarını çekiyordu. 7 Ağustos 1918'de gene 7. Ordu'nun komutanı olmuştu. Yıldız Camisi'ndeki bir selamlık sırasında padişah onu bu göreve atamıştı. Mustafa

Kemal, bu şüphe götürür komutanlığı kime borçlu olduğunu çok iyi biliyordu. Padişahın yanından ayrılarak gene caminin büyük iç bölmesine geldiği zaman, orada Enver'e rasladı. "Aferin", dedi ona, "kutlarım seni, oyunu kazandın." Sonra ciddi bir sesle şunları ekledi: "Benim bildiğim kadarı ile, Suriye'de ordular, birlikler ve durumlar yalnız sözde vardır. Beni oraya yollamakla, güzel öç aldın." (43)

Mustafa Kemal'in bir yıl önce bıraktığı aynı ordu komutanlığını ciddi bir karşı koymaya başvurmadan kabul etmesi şaşılacak bir şey gibi görünür. Ama anlaşılan, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş anında bir silahlı gücün başında bulunmak istiyordu. Bununla ilgili olarak 20. Kolordu komutanına, imparatorluğunun yenilişi ve çöküşü acısının, Türklerin yerleştiği bölgelerde yeni bir devletin kurulması ile giderilebileceğini söyledi. Gençliğinden bu yana, deneyimler, Mustafa Kemal'e, ancak bir Türk ulusal devletinin halkın yeniden doğuşunu sağlayabileceğini öğretmişti. 1918 yılının güz günlerinde Arap köylülerinin, kentlerde zanaatçıların ve tüccarların Osmanlı egemenliğine karşı düşmanlığını bir kez daha yaşadı. Askerleri, ayaklanmış olan Halep'e giden yolu binbir güçlükle açabildiler. Mustafa Kemal ancak kentin kuzeybatısında birliklerini yeniden düzene koyabildi ve Torosların güney yamaçlarında rastgele kaçıışı, normal çekilme çarpışmaları biçimine soktu. 7. Ordu'nun birlikleri şimdi ulusal Türk topraklarının güney sınırına erişmişti.

İflas etmiş Talat Paşa Kabinesi 7 Ekim'de, Enver Paşa'nın çevresindeki tüm Jön Türkler kligi ile birlikte çekilmek zorunda kaldı. Mustafa Kemal, Halep'ten derhal padişah sarayına bir telgraf çekerek, mutlaka barış yapmaya hazır yeni bir hükümetin İzzet Paşa tarafından kurulmasını önerdi. Böyle bir kabinede Harbiye Nazırlığı'nı üzerine almak istiyordu. İzzet Paşa sadrazamlığa atandı ve ona, barış yapıldıktan sonra kabinede kendisiyle birlikte çalışmayı umut ettiğini bildirdi. Yeni hükümetin başı, Mustafa Kemal gibi, 1914 savaşına Türkiye'nin girmemesini istemişti. Artık İtilaf Devletleri'yle görüşmelere başladı. Türkiye, 30 Ekim 1918'de düşmanları ile Mondros ateşkes antlaşmasını imzaladı. Antlaşma, Alman birliklerinin hemen boşaltılmasını da öngörüyordu. Bu yüzden General Liman von Sanders ertesı gün Yıldırım Orduları grubunun başkomutanlığını Adana'da Mustafa Kemal'e devretti. Ama Alman militaristlerinin çekilmesine sevinmek için zaman yoktu. Şimdi Mustafa Kemal'in görevi, Mondros Antlaşması'nı uygulamak ve ordu grubunu silahsızlandırmaktı. Ateşkes, Türk hükümetini, müttefiklere Boğazları açmak, orduyu silahsızlandırmak, donanmayı düşmana terketmek, henüz işgal altında olan Arap bölgelerini boşaltmak ve bundan sonraki askeri harekât için -özellikle Sovyet Rusya'ya karşı- kendi topraklarını serbest tutmak yükümlülüklerini getiriyordu. Mondros Antlaşması, müttefiklere, güvenlikleri tehlikede olursa, Türkiye'nin bütün stratejik noktalarını işgal etmek, demiryollarında ve

limanlarda denetim subayları bulundurmak hakkını veriyordu.

Mustafa Kemal, şimdi asıl Türkiye'nin ulusal bağımsızlığının en büyük tehlike karşısında olduğunu açıkça görüyordu. İtilaf Devletleri'nin Sovyet hükümeti tarafından açıklanan gizli antlaşmaları Anadolu'yu da içine alıyordu. Anadolu'nun güneydoğusundaki Kilikya'yı Fransa istiyordu. Trabzon, Erzurum ve Erzincan kentleriyle birlikte tüm Doğu Anadolu, İtilaf Devletleri'nin koruyuculuğa altındaki bir Ermenistan'a bağlanıyordu. İngiltere ve Fransa, Sykes-Picot Antlaşması'na kızan İtalyan emperyalistlerine, Nisan 1917'de, İzmir, Antalya ve Konya ile birlikte güney-batı Anadolu'nun geniş bölgelerini de katma ve etki alanı haline getirme konusunda söz vermişlerdi. Haziran 1917'de, İtilaf Devletleri yanında savaşa giren Yunanistan da, Türk ganimetinin paylaşılmasına katılmak istiyordu.

Enver, Talat ve Cemal, ülkeyi bir yıkıma sürükledikten sonra, bir Alman torpidobotu ile kaçarken, Mustafa Kemal yeni bir savaşıma, halkının ulusal kurtuluşu yolundaki savaşıma başladı. Henüz her şey kökten umutsuz durumdaydı. Halk, savaşın acıları yüzünden duygusuz hale gelmişti. Gene de Mustafa Kemal güney Anadolu'nun bazı kentlerinde, Antep, Mersin ve Maraş'ta, halka silah dağıttı. Silah ve cephane depoları kurmak için dağlara nöbetçiler yolladı. Ateşkes antlaşmasının açık olmayan maddelerinin açıklığa kavuşturulması için hükümete sürekli baskı yaptı. Çünkü bunlar, İtilaf Devletleri'ne Anadolu'yu da parça parça işgal etmek bahanesini sağlıyordu. Ancak 7 Kasım 1918'de, Yıldırım Grubu dağıtıldı ve onun son komutanı da başkente döndü.

13 Kasım 1918'de, bulutlu, yağmurlu bir sonbahar gününde Mustafa Kemal, yaveri ile birlikte, Haydarpaşa'da treni terk eder. Boğaz üzerinden İstanbul'a ve Haliç'e bakınca, sisin ardında müttefik yük gemilerinin ve zırhlılarının silüetlerini görürler. Bunlar da ateşkes koşulları gereğince henüz Boğaz'a girmektedir. Kemal, bir Türk için utanç verici olan bu oyunu sessizce seyreder. Yüzbinlerce Türk ve Arap köylüsü, asker kılığı içinde Çanakkale Boğazı'nda, Kafkas dağlarında ve Arap çöllerinde niçin canlarını vermişti? Ülkeyi yıkıma sürükleyen bir yabancı devlet ile halk düşmanı küçük bir klik için. Acı ile doludur, bulanık düşünceleri dağıtmak için birden silkinmek zorunda kalır. Türk köylüsünü asker olarak tanımıştır. Soyguna uğrayan bu halkta ne kadar çok gizli güçler bulunduğunu bilir. Bunu bildiği içindir ki, kendisine eşlik edeni de emperyalist büyümenin görüntüsünden uzaklaştıran şu sözleri söyler: "Geldikleri gibi gideceklerdir." (44)